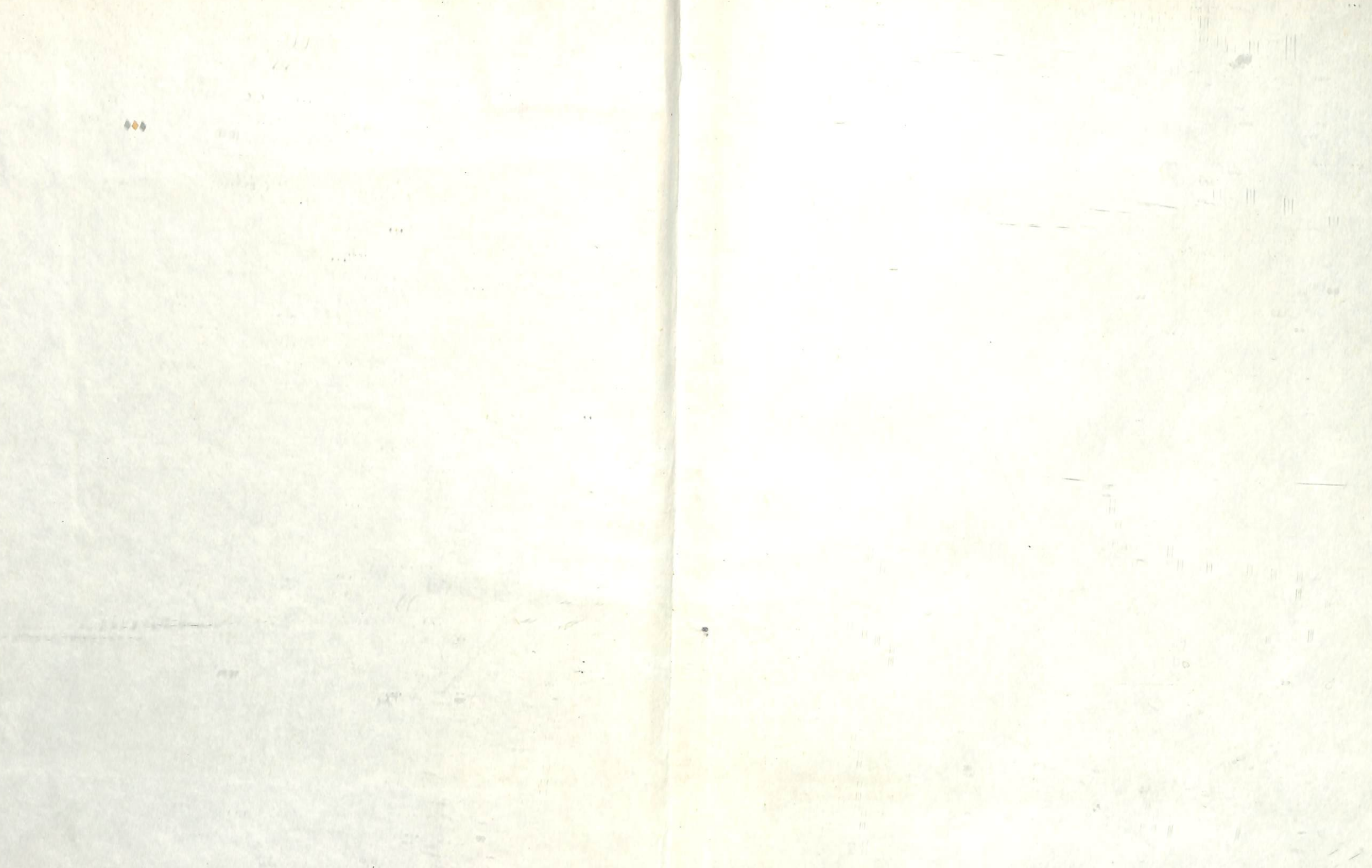

Знаменитый
офицер и герой

891. 995

2-61

1917

Արմ.
3-1279a

3-1279a

30 MAY 2011
Am-1472

891.994

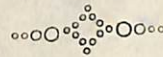
L-61

Ի Հ Ր Ա Ն Ն ՈՒ Ց Ի Ր Օ Ն

Վ. Է. Կ. Ի. Կ.

ՎԱՐԴԱՆ ԼԻՍԻՑԵԱՆԻ

АНВ. № 20555

Բ Ի Ց Լ Ի Ս

Տպարան Ն. Աղանեանի, Պոլից. 7

1914

Արժանացում «Հ.Ս.Ս.ԿԵՐ» ամսագրից

40727-67

ՄԻՋՐԱՆՆ ՈՒ ՑԻԲՈՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Լակոսք

Ուսաստանի հարաւային ծովեզրեայ քաղաքներից մէկումն էր այդ: Գերասիմ Կարելեանը գործերից սովորական ժամին տուն վերադարձած հանում էր նախասենեակում վերարկուն ու զարմանքով աշանջ էր դնում դռն հեկեկանքներին, որ լսում էին ըստ երևոյթին իր կնոջ սենեակից: Լալիս էր մի երեխայ՝ շրնչապառ, հե ի հե, մէկ լռելով ու արցունքները կուլ տալով, մէկ էլ նորից բարձր ձայնով: Երբեմն նա հեկեկալով մի բանի անորոշ խօսք էր արտասանում և յետոյ դարձեալ շարունակում էր իր լացը անզուսպ ու թափով:

Գերասիմը իր վերարկուն հանեց, գլխարկն ու ձեռնափայտը իր տեղը դրաւ և դանդաղ քայլերով ուղղւեց դէպի այն սենեակը, որտեղից վալիւ էր լացի ձայնը:

Երբ նա անց էր կենում սեղանատան միջով, ուր արդէն սարքւած պատրաստ էր ճաշի սեղանը, նա հանդիպեց իր պառաւ մօրը, որ անհամբեր ու բարկացած հաց էր կտրում:

— Բարե քեզ, մայրիկ, — ասաւ Գերասիմը, գլուխ տալով:

Պառաւը, առանց բարեին պատասխանելու, բացականչեց.

— Քեզ քանի՞ անգամ եմ ասել, որ այդ փոքրիկ սատա-

նային պէտք է թակել... Դու էլի կնոջդ լսիր... Ինչպէս չէ-
նա ուսում առած, համալսարան գնացած, իսկ մայրդ... էհ...

Եւ բարկացած կտրեց մի անգգին կտոր հաց:

Երբ Գերասիմը կնոջ սենեակը մտաւ, լացը կտրեց: Սենեակի մէջտեղ կանգնած էր իր կինը և յուսահատ դէմքով նայում էր յատակին ընկած փոքրիկ տղային, որը իր գլուխը ձեռներէ մէջ թաղած լալիս էր:

— Փառք Աստծու, դու եկար, — բացականչեց կինը՝ ամուսնուն տեսնելով. — Ինչ անեմ Միհրանին՝ չըզիտեմ, արդէն մի քառորդ ժամ կըլինի, որ չեմ կարողանում հանգստացնել:

— Լաւ, ինչո՞ւ է լալիս, — ասաւ ամուսինը ու կռահելով տղայի ուսը շարժեց և հարցրեց.

— Այ պստիկ, ինչո՞ւ ես լալիս:

Փոքրիկը, փոխանակ պատասխանելու, սկսաւ էլ աւելի դառն, էլ աւելի ուժգին լալ, կարծես մի անսահման կսկիծ պոռնդէ պոռնդ լցրել էր հոգին:

— Կարծեմ ինչ որ լակոտների համար է լալիս, — մէջ մտաւ կինը. — ասում էր՝ տարել են ծովն են գցել, խեղդել... Վերջին օրերը շարունակ այդ լակոտների մասին էր խօսում և նրանց պատճառով ամբողջ ժամանակ բաւում էր անց կացնում...

— Ահ, այդ մեր սե շան լակոտները կը լինեն, — գլխի ընկաւ հայրը. — դու հրամայել էիր, որ նրանց տանեն...

— Ոչ, — պատասխանեց կինը:

— Պէտք է կանչել Խէչօին, նա կիմանայ, — ասաւ հայրը և շտապով դուրս գնաց:

Մի քանի վայրկեան անց նա դարձեալ ներս մտաւ ասելով.

— Իսկոյն կը գայ:

Նրանք մի քանի րոպէ մնացին լուռ: Երկուսն էլ մտադբաղ, դէմքերը խոժոռած դիտում էին տղային, որ դարձեալ պառկած իր առաջւայ տեղը, առանց երեսը ցոյց տալու, լալիս էր՝ այժմ աւելի կամաց, յոգնած, խանձւած ձայնով, հեծկլտալով, երբեմն բոլորովին դադարելով:

Խէչօն շտապով ներս մտաւ:

Դա մի միջահասակ, բայց ուժեղ և ամրակազմ տղամարդ էր, կուշ եկած աչքերով ու հազիւ նշմարելի մշտական բարի և տըխուր ժպիտով:

Խէչօն գարմացած և ուշադրութեամբ նայեց յատակի վրա ընկած տղային: Սակայն նա ոչ վախեցաւ թէ տղային բան է պատահել, ոչ էլ վշտացաւ, տեսնելով նրա արտասուքները: Միայն նրա աչքերը խորամանկ կերպով աւելի կուշ եկան, իսկ նրա ժպիտը մի րոպէ դառաւ աւելի նշմարելի և քնքուշ: Նա հասկանում էր կարծես մանուկի արտասուքների գաղտնիքը և ոչ միայն ներողամիտ էր, այլ և զմայլւում էր այդ արտասուքներով:

Երբ Միհրանը, լսելով Խէչօյի ներս մտնելը, բարձրացրեց իր գլուխը, Խէչօն գաղտնի նշան արաւ նրան ձեռքով: Բայց Միհրանը իսկոյն նորից թագցրեց իր երեսը:

Խէչօն կը մօտենար տղային, եթէ պարոնն ու տիկինը այստեղ չը լինէին: Այժմ նա մնաց դռան մօտ սպասելով ինչ կասեն իրան:

— Խէչօ, դու չը գիտես, ինչո՞ւ է լալիս Միհրանը, — հարցրեց Կարեւեանը:

— Ես որ չը գիտենամ, էլ ո՞վ պիտի գիտենայ, նրա հոգուն մեռնեմ, — պատասխան տւաւ Խէչօն ժպտալով: — Էն շան լակոտները համար է լալիս:

— Ի՞նչ եղան լակոտները:

— Մեծ խանութը հրամայեց, որ տանեն, գէն գցեն. առաւ մէկ շուն ունենք՝ հերիք է. էտ լակոտները ճոցը լսելու ու նրանց պահելու գլուխ չունեմ, — պատասխանեց ծանա:

Միհրանը, որ գլուխը բարձրացրել էր և ուշադրութեամբ ականջ էր դնում, վեր թռաւ յանկարծ յատակից ու մոռանալով իր արտասուքները՝ բացականչեց.

— Չարն է տատը, չարը:

— Դու չը պէտք է այդպէս ասես, Միհրան, մի մոռանայ, որ նա տատդ է: Եւ նա շատ ճիշտ է ասել. մէկ շուն ունենք, բաւական է, — նկատեց մայրը խիստ կերպով:

— Բայց, մայրիկ, նրանք այնպէս լաւ լակոտներ էին... Նրանց մայրիկը կաթն էր տալիս... Ախ, նրանց մայրիկը այսօր այնպէս էր լալիս... Տատն առաւ, որ նրանց տանեն ծովը գցեն... — Ու նա նորից սկսեց հեկեկալ:

— Բաւական է, բաւական է, — հանգստացնում էր մայրը, — ես քեզ համար ուրիշ շնիկ կառնեմ, կուզես...

— Չէ, մայրիկ, ես այդ լակոտներին եմ ուզում... Ախ, այնանց մէկը կար այնպէս լաւը, սպիտակ գնչով ու սպիտակ թաթիկներով, իսկ միւսը՝ բոլորովին սև... Մէկն էլ միշտ կուռում էր... Մայրիկ, ո՞ր գցեցին նրանց. թող ինձ, գնամ նրանց բերեմ... Ասա Խէչօին, գայ ինձ հետ...

Մայրն ու հայրը մի լուռ հայեացք նետեցին իրար վրա:

— Խէչօն կերթայ ու կը բերի, — ասաւ մայրը, — այսօր շատ ցուրտ է:

— Չէ, մայրիկ, Խէչօն չի գտնի: Ես ուզում եմ ինքս բերեմ նրանց, — թախանձում էր տղան:

— Խէչօ, դու գիտես՝ ուր են լակոտները, — հարցրեց հայրը:

— Հայրիկ, հայրիկ, թող որ ես բերեմ նրանց, — ընկաւ Միհրանը հօր գիրկը:

— Լաւ, սպասիր դեռ իմանանք՝ ուր են, — ասաւ հայրը մօր հետ ժպտալով:

— Պէտք է հարցնել դռնապանին, նա է տարել, — պատասխան տւաւ Խէչօն:

— Գնանք, Խէչօ, գնանք իմանանք՝ ո՞ր են տարել, — բացականչեց տղան ուրախ, բռնելով Խէչօի ձեռքից և քաշելով դէպի դուռը:

— Սպասիր, Միհրան, Խէչօն կերթայ, իսկ դու դեռ պէտք է ճաշես, յետոյ կարող ես գնալ ու լակոտները բերել, — ասաւ հայրը:

— Չէ, ես այս րոպէիս պիտի գնամ, այս րոպէիս, — կրկնում էր տղան ոտը յատակին խփելով:

Բայց հայրը ոչ մի կերպ չը համաձայնեց:

Միհրանը ստիպւած էր հնազանդւել:

Ամբողջ ընտանիքը նստած էր սեղանատանն ու ճաշում էր: Միհրանը հագիւ էր գալում իրան ու տեղը նստած մնում: Խէչօն գնացել էր դռնապանից իմանալու՝ ո՞ր է տարել ձագերը... Հայրն ու մայրը ժպտալով նայում էին տղային: Թէև նա ոչինչ չէր ուտում, նրան բան չէին ասում: Երկուսն էլ ուրախ էին, տեսնելով որդու այդ արտասուքներն ու յուզմունքը:

Մենակ տատն էր նստած խոժոռած դէմքով և ոչինչ չէր ասում:

Վերջապէս մեծերը վեր կացան ճաշից: Միհրանը այլևս չէր կարողանում իրան զսպել. Խէչօն եկել էր ասելու, որ լակոտները տարել են գետի ափ:

Մայրը հագցրեց Միհրանին, լաւ փաթաթեց նրա վիզը ու գլուխը, խրատեց որ գետին չը մօտենայ, Խէչօին չը թողնի, համբուրեց, մի քանի բան էլ Խէչօին ասաւ ու վերջապէս ճամփայ դրաւ:

Ձեռք ձեռքի տւած, տաք տաք խօսելով դուրս եկան նըրանք փողոց: Տղան գրեթէ վազում էր:

— Մի վազի, հոգուդ մատաղ, կը հասնենք, կը հասնենք, — կրկնում էր ծառան ժպիտը դէմքին:

— Խէչօ, ի՞նչպէս ես կարծում՝ նրանք մեռած չե՞ն լինի, — հարցնում էր տղան գլուխը վեր քաշելով ու Խէչօյի երեսին նայելով:

— Ձէ, քեզ մատաղ, չէ, — պատասխանում էր նա. — բոլորին կը գտնենք. դռնապանն ասաւ որ նրանց ջուրը չի գրցել, թողել է ափին...

— Իսկ եթէ նրանք մեռել են սովից... Ախ, նրանք անպատճառ մեռած կը լինեն, անպատճառ...

Խէչօն լսում էր: Նա շատ կուզենար, որ լակոտները կենդանի լինէին. նա գիտէր՝ որքան պիտի վշտանայ տղան, եթէ նրանց կենդանի չը գտնի: Բայց նա վախում էր որ թոյլ, նոր ծնւած լակոտներին սրբած տարած կը լինեն **ալեկոծող գետի ափերը...** Նա սկսում էր անհանգստանալ: Այժմ նա քայլում էր աւելի արագ, քաշ տալով իր հետ Միհրանին:

Նրանք գնում էին շատ երկար: Անցնում էին նեղ, անշաշտ փողոցներով, ուր Միհրանը երբեք չէր եղել, կամուրջներով, աղմկող գործարանների և գետի կեղտոտ ափերի մօտով: Նրանց մօտով, ահագին դղրդոց հանելով, սլանում էին կառքեր, անցնում էին հազարաւոր օտար մարդիկ, որոնք երբեմն հրում էին նրանց. ամենքը շտապում էին իրանց գործին:

Այս ամենը խլացնում և շլացնում էր Միհրանին. նա ու-

շաղրութեամբ ու զարմանքով դիտում էր իր շուրջը և սաստիկ քամու բարձրացրած փոշուց պաշտպանւելով՝ աւելի պինդ բռնում էր Խէչօի թևից: Այդ աղմկալից, տարօրինակ փողոցներն ու տեսարանները գրգռում էին նրա երեւակայութիւնը և աւելի խորհրդաւոր դարձնում նրան ճամփորդութիւնը:

Ապա, նաւահանգստին դեռ չը մօտեցած՝ Խէչօն ու տղան շեղւեցին կողքի փողոցներից մէկը ու սկսեցին գնալ խառն ի խուռն դասաւորւած տների միջով, նեղ ճանապարհներով:

Վերջապէս հեռւում լսեց լայն գետի մռնչիւնը, որ քանի գնում սաստկանում էր: Միհրանն ու Խէչօն մի փողոց էլ անցան, մէկ անգամ էլ ծուկեցին և տեսան գետափը:

Գետը, որ մի քանի վերստ այգտեղից հեռու թափւում էր ծովը, շատ անհանգիստ էր: Ջրի երեսին, ամեն կողմ, ուր կտրում էր աչքը, վազում էին սպիտակ կոհակներ, որոնք փախչում էին դէպի հեռուն և անհետանում: Նրանց ետևից յայտնւում էին նորերը... և այդպէս անվերջ: Հեռւում շոգենաւի ծուխ էր երևում և ձկնորսի առագաստ: Ափը ամայի էր և անհամբոյր: Նա ամբողջովին ծածկւած էր մանր, աղի աւազով. շուրջը ոչ մի կանաչ, ոչ մի բոյս:

Երբ Միհրանն ու Խէչօն ջրին մօտեցան, ալիքը սրսկեց նրանց իր թաց փոշով և փչեց նրանց վրա իր սառը հոտը:

Ալիքները գալիս էին հեռւից, հետզհետէ ուռչելով, մեծանալով. նրանք կատաղի թափով զարնում էին աւազին և մանր քարերին, փռւում նրանց վրա և հասնելով մի որոշ կէտի՝ կարծես կանգ առնում և ապա նահանջում ու անհետանում գետի մէջ...

Երկար զուր փնտրեցին նրանք լակոտներին: Միհրանը յուսահատւել էր. — նրա աչքերը լցւել էին արատաւքներով: Խէչօն էլ նրանից պակաս անբախտ չէր զգում իրան: Նա դէս էր ընկնում, դէն էր ընկնում, և չը գտնելով ձագերը, կրկնում էր շարունակ.

— Դարդ մի անի, հոգուդ մեռնեմ, էս է՛ կը գտնենք, ուր որ է՛ կը գտնենք...

Նրա շրթունքներին երևում էր մի շփոթւած, կարծես մեղաւոր ժպիտ, իսկ աչքերը լայն բացւել էին և յօնքերը բարձրացել:

Յանկարծ մի թոյլ վագստոց լսեց: Երկուսն էլ վազեցին դէպի ձայնի կողմը:

Սև, սպիտակ դնչով ու թաթիկներով լակոտը ընկած էր

մի փոսի մէջ: Նրա փոքրիկ մարմինը ամբողջովին թաց էր եղել ծովի կաթիլներից և դողում էր ցրտից: Լակոտի ծուռ, բարակ ոտները հազիւ էին պահում ծանր մարմինը, և նա անհաստատ, ցնցւող շարժումներով խոթում էր կոյր դուռնը կարմիր քթով մէկ այս, մէկ այն կողմ ու կողկոնձում թոյլ, աղիողորմ:

— Միհրան, Միհրան, գտայ, գտայ, — կանչեց նա ու վերցնելով խեղճ լակոտը՝ վազեց դէպի աղան:

— Ասում էի. դարդ մի անի: հրէս գտանք, հրէս գտանք, — ուրախանում էր նա, և սկսեց նվառմել թէ որտեղ գտաւ:

Միհրանը իսկոյն իր ձեռն առաւ լակոտը, սկսեց նրա թաց մազերը թևով սրբել և կրկնում էր միայն.

— Ախ, սա հէնց իմ սիրած լակոտն է, սպիտակ թաթիկներով ու սպիտակ դնչով: Որքան կուրախանայ սրա մայրիկը:

Կրկնում էր և համբուրում նրա գլուխը: Լակոտը զգալով ձեռների ջերմութիւնը և կարծելով թէ իր մայրն է, վստահութեամբ սեղմւում էր աղային ու կարծես ծիծ էր փնտրում:

— Բայց ուր են միւսները, — բացականչեց յանկարծ Միհրանը:

— Նրանց էլ կը գտնենք, նրանց էլ կը գտնենք, — ասաւ խէչօն, թէ և ինքը լիովին համոզւած էր, որ մէկը բաւական է և որ ժամանակ է տուն վերադառնալու:

Նրանք սկսեցին նորից փնտրել: Էլի երկուսը պիտի լինէին:

Միքիչ որ անցան, նրանց էլ գտան: Բայց նրանք արդէն կենդանի չէին. ընկած էին աւազի վրա, խեցիների և աղբի հետ, կիսով չափ ջրով ծածկւած: Խեղճերը, երևի առանց գիտենալու իրանց սպառնացող վտանգը, իրանց կոյր տեղով մօտեցել էին ափին այնքան, որ ալիքը հասել էր նրանց, խեղդել ու ահա խաղացնում էր նրանց անշունչ մարմինները, մէկ քաշելով դէպի գետը, մէկ էլ նորից դուրս ձգելով աւազի վրա:

Հետևեալ ալիքները երևի կը բռնէին ու կը տանէին երկուսին էլ իրանց հետ՝ դէպի խորքը:

Ճար չը կար: Պէտք էր բաւականանալ մէկով և գնալ տուն: Լակոտը սկսել էր նորից վագստալ: Նա շատ սոված պիտի լինէր: Միհրանն ու խէչօն վճռեցին տուն շտապել:

Միհրանը տխուր էր. նա չէր կարողանում մոռանալ մնացած երկու լակոտները: Սակայն հետզհետէ նրա ձեռքին եղած ցած երկու լակոտները: Սակայն հետզհետէ նրա ձեռքին եղած ցած երկու լակոտները: Սակայն հետզհետէ նրա ձեռքին եղած ցած երկու լակոտները: Սակայն հետզհետէ նրա ձեռքին եղած ցած երկու լակոտները:

Այն, այդ սպիտակ կինը... նա միշտ Միհրանի աչքի առջևն էր, միշտ գգուում, խնամում էր նրան: Այժմ Միհրանը մայրիկ է ասում նրան. բայց նա մնացել է նրա համար նոյն սպիտակ կինը, նոյն ոգին:

Մի այլ յիշողութիւնն էր ունէր Միհրանը այդ նոյն օրերից: Երբեմն, երբ նա պառկած էր լինում, նրա սենեակին էր մտնում մի շոր, տգեղ պառաւ կնիկ, միշտ սևեր հագած, միշտ շառապող ու անհանգիստ, միշտ բղաւող ու դժգոհ:

Նա Միհրանին չէր մօտենում. նա ներս էր գալիս ու նորից հեռանում, իր ետևից մի կծու, բռնոթու հոտ թողնելով: Այդ պառաւը ինչ որ բան էր ասում սպիտակ կնոջը և Միհրանը զգում էր, որ կինը տխրում է... Երբ Միհրանը մեծացաւ, նա իմացաւ, որ պառաւը իր հօր մայրն է, իր տատը:

Միհրանի հայրը՝ Գերասիմ Կարելեանը բաւականին հարուստ մարդ էր: Նա պատահել էր իր կնոջը՝ Մարիամին Պետերբուրգում, ուր այդ աղջիկը ուսանողուհի էր: Նրանք սիրեցին իրար և վճռեցին ամուսնանալ: Սակայն այդ ամուսնադրամ ծնողների զաւակ էր: Այդ էր սխառնաբեր, որ նա ըսկսել էր առել իր հարսին, միշտ վիրաւորում էր նրան և ամեն բայլափոխում յիշեցնում որ նա աղքատի աղջիկ է ու իր հետ բաժինք չի բերել:

Երբ Միհրանը բոլորովին փոքր էր, նրա թագաւորութիւնը այն սենեակն էր, որտեղ նրա մահճակալն էր դրւած: Այստեղ էր անց կացնում նա ժամանակը, զբաղւած իր խաղալիքներով, մի բան շինելով կամ մի բան գնւելով: Թէև նա դուրս էր գալիս իր սենեակից, գնում էր երբեմն զբօսներու, բայց նրա իսկական աշխարհը այդ սենեակն էր:

Բայց այդ երկար չը տևեց: Շուտով Միհրանը սկսեց տաղտկութիւն զգալ իր սենեակի մէջ, ուր ամեն բան, նոյն իսկ

յատակի աննշան մի ճեղք կամ պատի մի խազ արդէն ծանօթ էր նրան: Այն ինչ դուրսը, ուրիշ սենեակներում դեռ սրբան հոգ, անյայտ, խորհրդաւոր բաներ կային: Միհրանը այնտեղ շատ չէր եղել և չէր հետաքրքրւել: Բայց այժմ նրան քաշում գրաւում էին այն սենեակները:

Որքան հետքերքական էր, օրինակի համար, հայրիկի առանձնասենեակը՝ մեծ սեղանով, բաղմաթիւ գրքերով, պահարաններով, արկղներով. Միհրանը կուգէնար բաց անել դռանցից ամեն մէկը, քրքրել, տեսնել այնտեղ՝ ինչ կայ, կամ կիսախաւար դահլիճը՝ ծանր վարագոյրներով, փափուկ գորգերով, զահաւորակներով, արմաւենիներով և ուրիշ բոյսերով: Այնտեղ կային նաև պարսկական թախտեր մութաքաներով ու բարձրով, պատերին քաշ էին արած պատկերներ...

Դեռ շատ ծակ ու ծուկեր, մառաններ և ուրիշ մութ ու փոշոտ տեղեր կային, որ քաշում էին Միհրանի հետաքրքրութիւնը իրանց անյայտութեամբ ու խորհրդաւորութեամբ: Որքան աւելի մութ, անյայտ, ամենքի ուշադրութիւնից հեռու ու մոռացւած էր մի որևէ անկիւն կամ տեղ, այնքան աւելի էր գրաւում Միհրանին:

Միհրանը սկսեց թափառել սենեակից սենեակ, բարձրանալ թախտերի ու աթոռների վրա, մտնել բաղմոցների ու սեղանների տակ, քրքրել արկղներ ու պահարաններ, ամեն բան գննել, ամեն բան քննել: Էլ քունջ չը մնաց, ուր քիթը խոթած չը լինէր: Ինչքան բան շուռ տաւ, կոտորատեց, փշրեց... Իր մայրը շատ էր չարճաւորում այն ժամանակ, միշտ նրան հետևելով, որ բան չը փշայնի, մի տեղ չը մտնի, ուր իր տեղը չէ: Իսկ պառաւ տատի գայրոյթին ու վրդովմունքին էլ հօ չափ ու սահման չը կար:

Շուտով Միհրանը ամեն բան զիտէր: Նրան ծանօթ էին այժմ բոլոր սենեակները և այնտեղ գտնուող բոլոր առարկաները: Նա զիտէր այդ առարկաներից այժմ շատ աւելի, քան մեծերը:

Մեծերից ով էր իմանում, օրինակ, որ հայրիկի սեղանի ոտներից մէկի ետևի կողմում մի խազ կայ գորտի նման: Կամ որ դահլիճի գահաւորակներից մէկը գնդգնդում է, եթէ վրան նստես ու թռչկոտես: Կամ որ փեղկերից մէկի ետև սարդի ոտտայն կայ հիւսւած ու վրան մի սև, չորացած ճանճ: Գուցէ գիտէին էլ, բայց չէին յիշում, իսկ Միհրանի համար այդ ամենը մեծ նշանակութիւն ունէր. նա ապրում էր դրանցով:

Շատ չը տեսց, Միհրանը սկսեց այդ սենեակներից էլ ձանձրանալ. այժմ ամեն ինչ ծանօթ էր, և բնակարանը նրան նեղ ու տաղտկալի էր թւում:

Այդ ժամանակ նա գնում էր արդէն մանկական պարտէզ:

Դահլիճում, թախտերից մէկի գլխին կախ էր արած մի մեծ դահլիճ: Այդ դահլիճի կաշւի վրա մինկար էր նախշւած: Այդ նկարը Միհրանը սիրում էր մայրիկի հէքեաթներից ոչ պակաս: Շատ անգամ բարձրանում էր նա թախտի վրա ու երկար նայում նկարին, զանազան բաներ երևակայելով:

Մի թովիչ լուսնեակ գիշեր էր նկարւած. լուսնի կապոյտ շողերը լուսաւորում էին հեռաւոր սարերը, անտառն ու կանաչ հովիտը: Հովտում աւերակներ էին երևում: Կիսակործան պատերի ու մամուռ քարերի մէջ, մի խարոյկի շուրջ նստոտել էին ինչ որ մարդիկ եափնջիներով, բարձր փափախներով ու հրացաններով. նրանց ձիերը արածում էին հովտում:

Ու վեր էին այդ մարդիկ և ինչո՞ւ էին նրանք այդ աւերակներում, գիշերը: Գուցէ նրանք աւազակներ էին... Կամ հովիւներ... Միհրանը նախանձում էր նրանց: Նա կուզենար նրանց պէս լինել:

Իսկ այդ սարերը և այդ գիշերը: Թէև Միհրանը տեսել էր իսկական սարեր և իսկական գիշեր, բայց այդ նկարած սարերն ու գիշերը նրան շատ աւելի էին գրաւում. նա սի-

րում էր նրանց շատ աւելի... Միհրանը շատ ընկերներ չունէր: Նրա մշտական ընկերն էր Խէչօն, իսկ յետոյ՝ նաև Յիբօլէրօն:

Խէչօն՝ Կարելեանների հին ծառան էր, որ դառել էր տան մարդ, գրեթէ ընտանիքի անդամ: Նա մոզդոկցի էր: Մտել էր Միհրանի պապի մօտ ծառայութիւն դեռ տղայ հասակում, և որպէս հասակակից՝ մանկութեան ընկեր էր Գեբասիմ Կարելեանին, Միհրանի հօրը: Ո՞րքան գոթութիւններ են արել միասին այն օրերում...

Այժմ Խէչօն Միհրանի դայեակն էր և ամեն կերպ աշխատում էր ընկերութիւն անել նրան: Նա տուն, ընտանիք չուներ. մի քոյր ունէր Մոզդոկում, բայց վաղուց է նրան չէր տեսել: Իր հոգու ամբողջ քնքշութիւնն ու սիրելու պահանջը նա դարձրել էր փոքրիկ Միհրանի վրա, որին ծառայում էր նոյն հաւատարմութեամբ, ինչպէս ծառայել էր նրա հօրն ու պապին: Փոքրիկը ծնւել էր նրա աչքի առջև և նրա ձեռքին: Եր մեծացել: Ոչ մի դայեակ չէր կարողանայ նրա տեղը բռնել, այնպիսի համբերութեամբ և հմտութեամբ խնամում էր նա մանուկին: Պէտք էր տեսնել թէ ինչպիսի ցնծութեամբ վերաբերւում Միհրանի բոլոր արարքներին և թոթովանքներին. ինչպէս ուրախանում էր նա, երբ Միհրանի առաջին առաջին երկաց կամ երբ նա սկսեց ման գալ և խօսել: Աստուած չանի, եթէ մէկը մի բանով վշտացնէր տղային կամ նրա մասին մի վատ խօսք ասէր—սկսում էր ամբողջ հոգով ատել այն մարդուն:

Երբ տղան վեց տարեկան դարձաւ, նրան տւին մանկական պարտէզ: Խէչօն մի առանձին հպարտութեամբ տանում էր նրան այնտեղ: Միհրանը մի քանի ամիս մնաց բերում էր նրան այնտեղ: Միհրանը մի քանի ամիս մնաց մանկական պարտէզում, սովորեց զանազան երգեր և արդէն շինում էր փոքրիկ բաներ կաւից, խմորից, թղթից, ծղնօտից, և այլն: Խէչօն ամենից հիանում էր, գովում էր անվերջ և շարունակ կրկնում, որ Միհրանից ընդունակ և խելօք տղայ աշխարհիս երեսին չը կայ:

Խէչօն շատ երգեր գիտէր, մանաւանդ տխուր դարիբու-

թեան երգերից, շատ պատմութիւններ էր իմանում, և Միհրանը սիրում էր նստել նրա մօտ, երբ նա, որևէ աշխատանք կատարելիս, երգ էր ասում կամ մի բան պատմում:

Խէչօն էր, որ իմանում էր Միհրանի բոլոր փոքրիկ դադանիքները և նրա հետ անկեղծ ուրախանում Յիբօի օրէցօր մեծանալու, արագ վազելու, զիլ հաչելու վրա:

Այսպէս էր ապրում փոքրիկ Միհրանը՝ անփոյթ ու անխռով, երբ մէկ առաւօտ զարթնելով՝ նա զարմանքով նայեց իր շուրջը, չը կարողանալով հասկանալ թէ ինչ է պատահել:

Ամենքը անհանգիստ էին, շտապում էին. շորեր, գորգեր, պատկերներ թափթփած էին անկարգ դէս ու դէն, մտնում էին ու դուրս գալիս անծանօթ մարդիկ, արկղներ ու կապոցներ էին բերում, տանում, հաւաքում, դարսում, կապկպում...

Վերջապէս նրան ասին, որ պէտք է գնան երկաթուղով ուրիշ քաղաք, հեռու, հեռու և էլ չը վերադառնան:

Միհրանի հայրն ու մայրը վճռել էին գնալ Բագու: Այնտեղ պարոն Կարելեանը մտադիր էր նաւթային հորեր գնել և փորձել իր բախտը:

Մի քանի օրից յետոյ նրանք մնաս բարև ասին տատին ու իրանց հին պապենական տանը և ճամփա ընկան: Խէչօն ու Յիբօն նրանց հետ էին:

Այսպէս վերջացաւ Միհրանի կեանքի առաջին շրջանը:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԿՆՏՈՐԱԾ

Փետրւար էր: Բագու քաղաքում տարօրինակ բաներ էին կատարւում: Կեանքը մարել էր: Սոսկում էր իջել քաղաքի վրա: Գազանացած, արիւնարբու մարդիկ կոտորում էին իրանց հինաւուրց, շար կտրած դրացիներին, սպանում, այրում, թաւանում, մահ ու կործանում տարածում չորս կողմ: Վայրենի աղաղակ, աղերսանք, նզովք էր բարձրանում դէպի դառնաշունչ երկինք: Ինչո՞ւ համար էին կոտորում, ի՞նչ պատճառով — ոչ ոք չը գիտէր. անհասկանալի, մութ շշուկներ էին պլտում՝ մէկը միւսից անմիտ, ցնորական ու անհաւատալի:

Աղէտը վրա հասաւ տարօրինակ արագութեամբ. ոչ ոք նրան չէր սպասում: Տղամարդիկ ցրւել էին իրանց գործերով. երեխաները գնացել էին դպրոց. մայրերն ու կանայք հանգիստ սկսել էին իրանց ամենօրեայ աշխատանքը. ճաշ էին եփում, կարում, կարկտնում... Երբ յանկարծ սկսեց...

Սկզբում ոչոք չըգիտէր՝ ինչու՞ն է բանը: Հեռից ինչ որ չըխկչըխկոց էր լսւում, կարծես կարկուտ տեղալիս լինէր թիթեղէ տանիքների վրա: Խուլ աղմուկ էր գալիս: Շուտով երևացին փախչող, յուսահատ, ճշացող մարդիկ, որոնք օգնութիւն, ապաստան էին աղերսում ու տարածում էին ահաւի լուրը թէ թուրքերը կոտորում են հայերին:

Անցնում էին ժամեր, տագնապը քանի գնաց մեծացաւ, նոր թաղերով անցնելով: Ոստիկանութիւն, զօրք չէր երևում: Սանձարձակ, զինւած խուժանը փոթորկում էր հրացաններ պարպելով, հրդեհելով, թալանելով հայերի խանութները:

Հայերը տեղ տեղ միայն եղակի ընդդիմադրութիւն էին ցոյց տալիս, որը չէր կարող սակայն սաստել կատաղած ամբոխը ու վերջ դնել ջարդին, այլ ընդհակառակը, աւելի էր զայրացնում յարձակողներին: Օգնութիւն չըկար:

Զարհուրանք էր մտել բոլոր տները: Ուրախ չէր այդ օրը և Պետրոսեանի ընտանիքը: Հայրը չըկար: Նա վաղ առաւօտեան դուրս էր գնացել տնից ու առանց բան կասկածելու դիմել էր խանութը: Անցել էին ժամեր, օրը ճաշ էր դարձել, շատ փախտականներ էին վազէվաղ անցել տան առջևից, խանութի կողմից, իսկ նա չըկար ու չըկար:

Աննա Պետրոսեանը կծկւել էր իր երկու երեխաների հետ ետեւի սենեակներից մէկում, փակել էր փեղկերն ու դռները և սպասում էր: Բացի այն, որ ամուսինը չըկար, վտանգը անմիջապէս իրանց էլ էր սպառնում: Երեխաները լուռ էին. նրանք յոգնել էին արտասուելուց ու յուզւելուց և նիրհում էին: Մայրն էլ գտնւում էր մի շար դրութեան մէջ, չըգիտենալով՝ ինչ անի, ինչպէս իմանայ իր ամուսնու վիճակը:

Մէկը միւսից աւելի ծանր մտքեր անցնում էին նրա գլխով:

—Տէր Աստուած, իսկ եթէ նրան սպանած լինեն...

Այս մտքից նա ցնցւեց, ընկաւ թախտի վրա և սկսեց հեկեկալ:

Այդ րոպէին փողոցում իրանց պատուհանի տակ արաքոցներ լսեցին: Աննան սոսկաց: Երեխաները զարթնեցին ու ըսկսեցին լալ: Մայրը վազեց նրանց մօտ և ուժգին գրկեց նրանց:

—Իմ բալիկներս, մի վախէք, մեզ ձեռք չեն տայ, մեր տանտէրը թոյլ չի տայ, — հանգստացնում էր նա:

Բայց մանուկները շարունակում էին ջղաձգօրէն լալ:

—Մայրիկ, հայրիկը չեկաւ:

—Նա չուտաւ:

—Մայրիկ, հայրիկը չեկաւ, — ասաւ մայրը ականջ դնելով իր անուշադիմ և դողալով, փողոցի լուռութիւն տիրեց:

—Սանութը ինչների՞ս է պէտք, — ասաւ եօթը տարեկան Շուշիկը. — թող հայրիկը գայ...

—Եթէ ես մեծ լինէի, ես ոչ ոքի չէի լսի. կը վերցնէի հրացան, ատրճանակ ու թուր, կերթայի ու հայրիկին կազատէի, — ասաւ նրա եղբայր՝ Սուրէնը, ոգևորւելով. նրա դէմքը փայլում էր և աչքերը շողշողում էին: — Հայրիկը հրացան չունի, նա ինչպէ՞ս պէտք է պաշտպանի մեր խանութը:

—Ինչո՞ւ են ուզում սպանել հայրիկին. հայրիկը այնպէս լավ է, — հարցրեց Շուշիկը մի քիչ մտածելուց յետոյ:

—Դու յիմար ես, — ասաւ Սուրէնը. — այսօր թուրքերը սպանում են բոլոր հայերին:

Նա իր քրոջից մի քիչ մեծ էր:

—Բայց ինչո՞ւ են նրանք սպանում բոլոր հայերին, — նորից հարցրեց Շուշիկը վիրաւորւելով:

—Դու յիմար ես. — կրկնեց եղբայրը, — թուրքերը չար են, նրանք չեն սիրում հայերին:

—Ձէ, մեր տանտէրն էլ թուրք է, բայց նա լաւն է. ես նրան սիրում եմ. նա մեզ չի սպանի: Այնպէս չէ, մայրիկ, — ասաւ Շուշիկը լացակուժած ձայնով:

Բայց մայրը բան չասաւ:

Անցաւ դարձեալ մի քանի ժամ: Գիշերւայ աղջամուղջը վրա էր հասնում: Աննայի անհանգստութիւնը քանի գնում սաստկանում էր: Նա մի քանի անգամ գնացել էր տանտիրոջ մօտ իր հարևանների մօտ տեղեկութիւններ հաւաքելու կոտորածի մասին: Ասում էին, որ ջարդը բռնկել է հենց այն թաղում, ուր իրանց խանութն է, և որ վտանգը մօտենում է իրանց: Ոչ ոք չէր կարող նրան հաստատ տեղեկութիւն տալ իր անցած: Բազմաթիւ Պետրոսեանի մասին: Խեղճ կինը չըգիտէր՝ ինչ անի: Ուզում էր ինքը գնալ Բաղրատին փնտրելու, բայց մտածում էր՝ ո՞ւր գնայ, ինչպէ՞ս գտնի. իսկ երեխաները... միթէ կարելի էր նրանց մենակ թողնել վտանգի մէջ: Այս անգոր կացութիւնը, այս անշարժ անկարողութիւնը որևէ բան ձեռնարկելու՝ անտանելի էր:

Մենակութիւնը դառնում էր անտանելի: Աննան չուզեց երեխաների քուներ խանգարել. նա գնաց միւս սենեակ, ուր սեղանի առջև թիկն տւած քնել էր իրանց աղախինը: Խեղճ աղջիկը նոյնպէս շատ էր չարչարել այդ օրը, անդադար վազ-

—Մայրիկ, մայրիկ—յանկարծ լսեց միւս սենեակից:

սլացաւ նրա մօտից ու աղմուկով ծեփեց զիմացի խանութի ցուցանակին: Տուն վերադառնալու մասին էլ ուշ էր մտածել. պէտք է շուտով մի տեղ պատսպարւէր: Դարպասները, պատուհանները ամեն տեղ պինդ փակւած էին: Ծարահատ նա կանգնեց մի դռան առջև ու իր բռունցքները ամբողջ ծանրութեամբ սկսեց բաղխել:

— Փրկեցէք, ներս թողէք, քրիստոնեայ հայ եմ, — աղաղակում էր նա:

Համոզւելով որ նա հայ է, դուռը բաց արին, նրան ներս թողին ու խկոյն նորից կողպեցին:

Ներս մտնելով Բագրատը խոր ախ քաշեց. նրան աթոռ տւին. նա գոչնատ էր ու դողում էր. մի անծանօթ ջուր բերեց նրա համար:

Այդ տունը, ուր նրան ապաստան էին տւել, Սերովբեանի տունն էր. Բագրատի նման ուրիշ շատերն էլ հաւաքւել էին այնտեղ: Տղամարդիկ խորհրդակցում էին՝ ինչ անեն. մի քանիսը անհանգիստ դէս ու դէն էին վազում: Կանայք նստոտել էին անկիւններում արտասուլից աչքերով: Երեխաներ էլ կային... Բագրատին առաջարկեցին ելնել կտուրը. նա հաճաճայնեց, մանաւանդ որ իր խանութի վիճակը նրան շատ էր հետաքրքրում:

Կտուրից նա տեսաւ, որ ամբողջ այն շարքը, ուր նրա խանութն էր գտնուում, անփնաս է: Այդ նրան ուրախացրեց: Խանութից ոչ հեռու ընկած էր մի դիակ. Բագրատը սկզբում չըճանաչեց նրան: Բայց երբ նրան մի հեռագիտակ տւին ու նա նայեց, նա իմացաւ դա թէ ով է. իր գործակատար Յակոբն էր:

Բագրատի սիրտը ճմլւեց ցաւից: Նա մի րոպէ մնաց ապշած, ընկճւած: Յանկարծ մի մոլի գայրոյթ բռնկեց նրա մէջ:

Նա կարծես հիմա միայն ճշմարիտ որ հասկացաւ այդ կոտորածի, այդ մարդկանց արարքի խորին գարշութիւնը, այդ սպանութիւնների ու թալանի սոսկալի անիրաւութիւնը. այդ նա զգաց յանկարծ պարզ և ուժգնօրէն և ըմբոստացաւ: Ու

բարի վաճառականը կատաղեց: Նրա աչքերը մթնեցին, երեսը ալալւեց. նա սկսեց մռնչալ փայրի ցուլի նման, ոտները գետնին զարնել, բռունցքները սեղմել... Նա նզովում էր, անիծում էր իր անկարող ցասումի մէջ:

Ո՞ւմ դէմ էր նա ըմբոստանում, ինքն էլ չէր կարողանում ասել: Միթէ այդ խեղճ, խաւար մարդկանց դէմ, որոնք կոտորում էին այսօր իրանց եղբայրներին... Նրան կատաղեց. նում էր հենց ինքն այդ կոտորածը, այդ ջարդը իր անմտութեամբ, ներքին տգեղութեամբ ու անօրէնութեամբ: Նա զրգւում էր ամբողջ աշխարհից:

Նրա հետ կտուրին եղածները շրջապատեցին նրան, սկսեցին հանգստացնել, ջուր բերին... Երբ նրան կտուրից ներքեւ էին իջեցնում, նա հեկեկում էր ու ջղայնօրէն ծիծաղում: Շատերի աչքերին արցունք էր կանգնած...

Գործակատարը՝ Յակոբը, որ ընկած էր այժմ փողոցում, Բագրատի պէս շուշեցի էր: Նա թողել էր իր հայրենիքն ու եկել Բագու տասնութեց տարեկան հասակում: Հագին ունէր արխալուղ, անտաշ էր, մուշտարիների հետ վարւելու ձևը չէր իմանում: Կարճ ժամանակէլ մէջ սակայն նա կարողացել էր գործին ծանօթանալ և ընտելանալ նոր պայմաններին:

Իր ազնւութեամբ, շիտակութեամբ, եռանդով, Յակոբը շուտով զբաւել էր Բագրատի սէրը: Նրան նայելիս Բագրատը շուտով զբաւել էր յիշում. ինքն էլ մի ժամանակ, Յամիշտ իր անցած օրերն էր յիշում. ինքն էլ մի ժամանակ, Յակոբի նման երիտասարդ, թողել էր հայրենի օջախը՝ իր աշխակոբի նման երիտասարդ, թողել էր համար ճամփա բանալու համար. տանքով, բնական ձիրքով իր համար ճամփա բանալու համար. ինքն էլ նրա նման շատ չարքաշ, դժւար օրեր էր տեսել: Նա հասկանում էր Յակոբի վիճակն ու աշխատում էր հովանաւորել, աջակցել նրան:

Յակոբը մի ծեր մայր ունէր Շուշի, մի քոյր ու մի կոյր եղբայր. բոլորին էլ ինքն էր պահում: Խնայողութիւն էր առնում, ուղեւորով մի քիչ փող հաւաքել ու անկախ առևտուր սկսել Շուշի: Այժմ նա իրան արդէն հասած էր համարում իր սկսել Շուշի: Այժմ նա իրան արդէն հասած էր համարում իր նպատակին. մի քանի ամսից յետոյ պիտի երթար հայրենիք...

Ծեր մայրը անհամբեր սպասում էր նրան: Ուխտերի դռներն էր ընկնում, խոստումներ էր անում: Մի հարսնացու էլ էր աչքը դրել որդու համար:... Եւ ահա այդ պայծառ յոյսերն ու այդ ջիւանի կեանքը, այդ ամենը վերջացան, անհետացան... Ժամանակը անցնում էր: Ոչ մի տեղից օգնութիւն չըկար: Թէեւ երբեմն շրջիկ կողակներ էին երևում, բայց թուրքերը չէին քաշում նրանցից ու շարունակում էին իրանց գործը:

Իրիկնադէմ թուրքերը՝ նկատելով կտուրի վրա տղամարդկանց, սկսեցին հրացաններ պարպել ու կոտորատել տան դռներն ու դարպասները: Տան մէջ սաստիկ իրարանցում սկսեց. կանայք ուշաթափուում էին, երեխաները բղաւում: Տղամարդիկ վճռեցին պաշտպանել. մի քանի ատրճանակ ունէին միայն: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ փողոցում երևաց զինւորներ: Ի մի վաշտ: Ամբոխը նահանջեց և մի առ ժամանակ հանգիստ թողեց նրանց:

Կտուրի վրա եղածները սկսեցին օգնութեան կանչել զինւորներին, թաշկինակներով նրանց նշաններ անելով: Սակայն վաշտը կանգ չառաւ և շուտով անյայտացաւ հեռաւոր փողոցներում...

Ամբոխի ուշադրութիւնը գրաւել էր այժմ մի այլ տուն: Գիշերը կոտորածը մի քիչ հանդարտեց, թալանիչները իրանք էլ յոգնել էին օրւայ աշխատանքից: Չընայած այդ բացի մանուկներից: Բոլորը հաւաքւել էին միասին ու նստահանները վարագուրած: Յատակի վրա դրած ճրագների աղօտ լոյսը երկար սոււերներ էր տալիս, որոնք տարօրինակ ցնորական ձևերով ձգւում էին պատուհների ու առաստաղի վրայով: Այդ կիսախաւարի մէջ մարդկանց կերպարանքները երկարակամ երեխայի լաց էր բարձրանում. այդ ժամանակ ամենքը դժգոհ սկսում էին հանգստացնել ու սուս անել նրան: Աշ-

խատում էին բարձր չըխօսել: Դրսի ամեն մի ձայն վախեցնում էր նրանց:

Բազրատը անքուն էր: Ընտանիքի վիճակը սաստիկ անհանգստացնում էր նրան. նա գիտէր որ կոտորածը տարածւում է դէպի այն կողմը, բացի այդ՝ նա գիտէր թէ ինչ տանջանքներ պիտի կրէին կիսն ու իր երեխաները իրան սպասելով: Վերջապէս՝ երկար, դաժան գիշերից յետոյ օրը սկսեց բացւել:

Առաւօտեան Բազրատը մի քանի ուրիշ պարոնների հետ. նորից ելաւ կտուրը: Նրա տեսածը ուրախ բան չէր. թալանում էին նրա հարեան խանութները: Շուտով հերթը նրա խանութին էր հասնելու. Բազրատը շունչը կտրած սպասում էր. բայց երբ վերջապէս մօտեցան՝ նա հանգստացաւ. կողպէքները ճարպիկ կերպով կոտրեցին, բաց արին խանութը ու ըսկսեցին կողոպտել: Ապրանքը դուրս էին տանում համբաւները՝ մէջքերին շալկած կամ բարձում էին սայլերի վրա ու արագ տանում: Մի ինչ որ կնիկ կռան տակին հովանոցներ ժողոված, իսկ փեշի մէջ մի քանի ջուխտ կօշիկներ ու այլ իրեր լցրած՝ շտապով տուն էր տանում...

Բազրատին սկսեցին մխիթարել. նա նայում էր մխիթարողների աչքերին առանց հասկանալու՝ ինչ էին նրանք ասում. ու առանց պատասխանելու. նրան տիրել էր խորին անտարբերութիւն ու թմրութիւն. այսուհետև ինչ ուզում է ինի: Մի միտք միայն պարզ մեխել էր իր գլխում, որ իր այսքան տարւայ աշխատանքը փուճ էր, որ այժմ բոլորովին աղքատացած է: Ու մի բան էր այժմ ցանկանում միայն՝ տեսնել իր ընտանիքը:...

— Տէր Աստուած, միթէ նրանցից էլ կը զրկես ինձ. միթէ ես այլ ևս չեմ տեսնելու նրանց:

Մինչ այդ նոր վտանգ էր սպառնում Սերովբեանի տանը: Խուժանը հրդեհել էր հարեան տներից մէկը, ու կրակը կարող էր անցնել նրանց վրա: Ամբոխը կատաղել էր, որովհետև այդ-

տան տէրը կտուրից սկսել էր կրակել ու սպանել էր թուրքերից շատերին: Կրակը կարող էր այն տնից դէսը անցնել:

Բագրատը վճռեց՝ ինչ որ էլ լինի դուրս գալ այդ տեղից ու գնալ տուն: Երբ կողակները մի խումբ երևաց փողոցում, նա շտապով վազեց ցած, բաց արաւ դռները ու սկսեց կանչել, որ նրանք ճամփա գցեն իրան մինչև իր տունը: Կողակները սկզբում չէին համաձայնում և ուզում էին հեռանալ, բայց երբ Բագրատը խոստացաւ փող տալ նրանց, նրանք յանձն առան, պահանջելով 150 ուրբի: Բագրատի դէմքին մի փոքրիկ դժգոհութիւն նկատելով՝ նրանք ստացին:

— *Ի՞նչ է, շատ է, մենք հօ չենք խնդրում, ինչպէս կուգես. ուրիշներից աւելի ենք ստացել, — և ուզում էին հեռանալ:*

— 25, չէ, տարէք, կը վճարեմ, — բացականէց Բագրատը, մէկի թևից բռնելով:

Նա մօտ 100 ուրբի կանխիկ փող ունէր, այդ փողը նա շտապեց տալ կողակին, խոստանալով որ մնացածը տանը կը վճարի: Այսպիսով Բագրատը երկու կողակների ուղեկցութեամբ սաստիկ բաբախող սրտով դիմեց դէպի տուն:

Նրա օրինակին հետեցին ուրիշները, որովհետև դեռ ազատ կողակներ կային մնացած:

ԳՂՈՒՆ Գ.

Մայր ու որդի

Կարելեանները արդէն երեք ամիս էր՝ ինչ Բագու էին: Նրանք դտել էին մի լաւ բնակարան և յարմար սարքել: Միհրանին առայժմ դպրոց չէին ուղարկում. մտադիր էին տանը սովորեցնել, թէև դեռ հաստատ որոշած չէին: Գերասիմի գործերը լաւ էին. նա մի քանի անգամ գնացել էր Բալասանի, Սաբունչի և այլ տեղերը, նաւթային հողաբաժինները տեսնելու ու հանքերը քննելու համար, և արդէն պատրաստում էր գործ սկսել, երբ պայթեց այդ կոտորածը:

Ջարդի առաջին օրը նրանց փողոցը հանգիստ էր: Բայց երկրօրդ օրը առաւօտեան նրանց տան մօտ թուրքերի մի խումբ յայտնւեց ու սկսեց անխնայ ջարդել ու կոտորել: Կարելեանների մօտ սաստիկ իրարանցում ընկաւ: Գերասիմը հաւաքեց կարևոր թղթերը, վերցրեց փողերն ու գինւեց մի ատրճառակով: Մարիամը հանեց իր գոհարներն ու այլ թանկագին պաճուճանքները և կարեց իր շրջագետի մէջ: Միհրանը լալիս էր ու ամենից շատ անհանգստութիւն պատճառում իր ծնողներին: Խէչօն դառել էր լուրջ ու մտազբաղ: Նա դիտողի դեր էր կատարում ու հաղորդում էր թուրքերի գործողութիւններին մասին:

Միհրանի մօտով անցնելիս նա աշխատում էր տղային քաջալերել:

— Տեսէք, տեսէք, մեր կտրիճը արցունք է կտրել, — հանաք էր անում նա: Իսկ երբ Միհրանը դժգոհ երեսը դարձնում էր չըծիծաղելու համար, Խէչօն աւելացնում էր.

— Տղամարդը լաց չի լինի. պէտք է քաջ լինես, իսկական

կտրիճի պէս քաջ: Խէչօն հոգուդ մեռնի. մի տեսնեմ, որ թուրքն է քեզ ձեռք տալիս:—

Այն ինչ՝ խուժանը հրդեհել էր հարևան տունը: Բոցը արագ անցնում էր իրենց տան վրա: Բնակիչները թողնում էին իրենց բնակարանները ու իջնում էին բակ: Պէտք էր մի բան վճռել: Մի պարոն առաջարկեց սանդուխտ բերել, անցնել պատի վրայով դիմացի բակը, որտեղից կարելի էր դուրս գալ մի այլ փողոց, որ դէպի հայկական, անվտանգ թաղն էր տանում: Սանդուխտ բերին ու սկսեցին անց կենալ պատի վրայով: Կանանց ու երեխաներին գրեթէ շալակած անց էին կացնում: Կարելեանները առաջինների թւումն էին...

Բայց Յիբօն չըկար. Միհրանը երկար կանչեց նրան, վախենալով որ թուրքերը նրան կը սպանեն, բայց շուներ չերկաց. ժամանակ չըկար շատ սպասելու. Միհրանին դուռով շալակեց Խէչօն ու անց կացրեց պատի վրայով. Մարիամին էլ օգնեց Գերասիմը:

Սակայն երբ նրանք դուրս եկան փողոց, մի սխալ գործեցին: Քաղաքը լաւ չըճանաչելուց էր թէ՛ սաստիկ շփոթութիւնից, նրանք փոխանակ հայկական թաղի կողմը գնալու, ուղղւեցին հակառակ կողմը, դէպի թուրքերը: Նրանք շուտով նկատեցին իրանց սխալը ու սկսեցին ետ փախչել: Խէչօն բարձրացրել էր Միհրանին իր թևերի վրա ու իր ոտների մէջոյ՛լ զօրութեամբ վազում էր. նա արդէն շատ առաջացել էր Մարիամից ու Գերասիմից: Մարիամն ու Գերասիմը նոյնպէս որքան ուժ ունէին փախչում էին նրանց ետևից: Բայց արդէն ուշ էր. թուրքերի մի խումբ նկատել էր նրանց ու ընկել էր նրանց ետևից՝ վայրենի ձայներ արձակելով ու նրանց վրա կրակելով: Գերասիմը սկսեց նրանց պատասխանել իր ատրճանակից, ազատ ձեռքով Մարիամին գրկած ու նրան արագ իր հետ տանելով. Մարիամը մօտ էր ուշաթափութեան ու չէր կարողանում լաւ վազել...

Շրացանաձգութիւնը մօտենում էր, գնդակները արդէն այս ու այն կողմից վզողում էին:

Յանկարծ Գերասիմը կանգ առաւ, կուրծքը բռնեց, մի քիչ տարուբերւեց և ամբողջ մարմնով գետին տապալւեց: Գնդակը դիպել էր կռնակին, կուրծքը ծակել անցել. մի ակնթարթում նա շունչը փչեց: Լսեց դժբախտ կնկայ յուսահատ և աղեկտուր կոծն ու աղաղակը: Մարիամը ընկաւ ամուսնու դիակի վրա, անգիտակցօրէն բարձրացնում էր նրա գլուխը, գրկում էր նրա պարանոցը, համբուրում էր, մագերն էր փետում և ձեռներն էր կոտրտում: Մօտ վազեց մի թուրք և կրկին ու կրկին դատարկեց ատրճանակը Գերասիմի վրա: Մարիամը դզգզած մագերով վեր ցատկեց և խելագարի պէս ոչ-մարդկային ձայնով ճչաց.

— Սրիւնախո՛ւմ, դազան, ի՛նչ էր արել սա ձեզ, ինչո՞ւ սպանեցիք սրան: Ձեզ անմեղ արիւն է հարկաւոր... Ահա ձեզ... սպանեցէք և ինձ: Բարբարոսներ, անգութներ...

Կնոջ խօսքերին երկար ականջ դնող չը կար. մի քանի արաքոցներ լսեցին, և նա ընկաւ իր ամուսնու կողքին, արիւնլաւ:

Միհրանը Խէչօյի ձեռքին անդադար դէս ու դէն էր ընկնում, լալիս էր, ճչում.

— Կանգնիր, Խէչօ, կանգնիր... Տես, տես, — մայրիկին ու հայրիկին սպանում են.

Բայց Խէչօն այդ լսելով՝ աւելի ու աւելի արագ էր առաջ սլանում: Գիտէր որ ոչ մի կերպ չի օգնելու նրանց, իսկ ամեն յապաղում կարող էր վտանգի մէջ ձգել իր սիրելուն: Նա վազում էր առանց ետ նայելու, Միհրանին ամուր գրկած, որ աղան դուրս չը պրծնէր և աշխատում էր իր մարմնով ծածկել նրան գնդակներից, որովհետեւ այդ միջոցին իրենց ետևից էլ սլսել էին արձակել: Գնդակը դիպաւ Խէչօյի ձախ թևին, բայց նա Միհրանին աջով խտտած՝ շարունակում էր արագ վազել:

Մի ուրիշ գնդակ դիպաւ նրա մէջքին, բայց նա տակաւին վազում էր...

Բագրատը երկու կողակների պահպանութեան տակ գնում էր տուն: Յանկարծ կողքի մի փողոցից աղաղակներ ու տրաքոցներ լսեցին: Մի մարդ դուրս վազեց այնտեղից. նրա մէջքից արիւն էր հոսում. նա գունատ էր և հազիւ էր վազում, մի սղայ ամուր գրկած:

Տեսնելով Բագրատին կողակների հետ, այդ մարդը վերջին ճիգն արաւ և ուղղւեց դէպի նա: Բագրատին մի քանի

քայլ չընսած, նա ուժասպառ փուլեց գետնին: Տղան շփոթւած փաթաթւել էր մարդու վզին, խելագարի պէս համբուրում էր նրան ու ճշում: Բագրատը շտապեց մօտենալ:

Մեռնող մարդը իր աչքերը բաց արաւ, նայեց Բագրատին ու կողակներին ու թոյլ ընդհատող ձայնով ասաւ.

— Բրիտոնեաներ, փրկեցէք այս մանուկին... այնպէս որ սպանեցին սրա ծնողներին... ես մեռնում եմ...

Նրա շունչը կտրւեց... Իր դողդոջուն ձեռքը Բագրատին պարզելով, նա կարողացաւ միայն ասել.

— Հայր եղէք...

Ու դնելով մայթի վրա իր գլուխը, նա շունչը փչեց, բաց աչքերը երկնքին յառած, ժպիտը շրթունքներին:

— Խէչօ, Խէչօ, — աղաղակեց տղան սոսկալի ձայնով, խելքը կորցրած ընկաւ նրա վրա ու սկսեց ցնցւելով համբուրել նրա դէմքը:

Բագրատը հազիւ կարողացաւ դսպել իր արցունքները: Նա զօռով վեր քաշեց սղային ու սկսեց զգւել նրան: Բայց տղան ընդդիմադրում էր, ցնցւում էր ու անդադար կանչում.

— Խէչօ, Խէչօ...

— Դէհ շուտ արա, — ասացին վերջապէս հեռւում կանգնած կողակները, համբերութիւնը կորցնելով:

Միհրանը (մեր ծանօթ տղան էր այդ) նայեց նրանց ու յանկարծ ձայնը կտրեց:

Բագրատը շտապեց նրան բարձրացնել, շտապով շուռ եկաւ այդ տեղից ու սկսեց քայլել: Կողակները նրան կանգնացրին, պահանջելով, որ 25 ռուբլի ևս աւելացնի տղայի համար: Բագրատը գունատւեց... Խեղդւած ձայնով նա խոստացաւ այդ 25 ռուբլին էլ տալ:

Անքուն գիշերից յետոյ, յաջորդ օրը, Աննան ամեն յոյս կորցրել էր ամուսնուն կենդանի տեսնելու: Իսկ երեխաների անհանգստութիւնն ու նրանց անդադար հարց ու փորձերը նրան խելքից հանում էին: Թէև նա գիշերը վճուել էր ինքը նրան խելքից հանում, բայց այժմ նրան այդ բանը կազնայ Բագրատին փնտռելու, բայց այժմ նրան այդ բանը կաշտարելապէս անմիտ բան էր թւում: Ո՞ւր գնար... միևնոյն է չը պիտի գտնէր... Իսկ երեխաները...

Կէսօրից յետոյ փողոցում աղմուկ լսեց. մի գնդակ ծակեց փեղկը ու թաղւեց պատի մէջ: Երեխաները մտան թախտի տակ. Վարդենիկը կուչ էր եկել վառարանի ետև. Աննան

իրանը ձգած, բռունցքները սեղմած կանգնել էր դռան առջև:

Դարպասը սկսեցին ամուր ծեծել. յետոյ թիւրքերէն բարձր խօսել: Միքիչ յետոյ խուժանը հեռացաւ: Մի քանի րոպէ անց վազէվազ եկաւ տանտէրը Աննային հանգստացնելու: Ամբոխը ուզում էր ներս խուժել հայերին կոտորելու համար, բայց թուրք տանտէրը կտրել էր նրանց առաջ. նա դեռ համոզում էր նրանց, բայց երբ տեսաւ, որ չեն համոզւում, բղաւեց, որ նախքան նրա տուն մտնելը, նրանք պէտք է իրան սպանեն ու անցնեն վրայով: Այդ կտրուկ խօսքերը սաստեցին նրանց. նրանք հեռացան ծաղրելով ու հայհոյելով:

Աննան արցունքները աչքերին բռնեց տանտիրոջ ձեռքը ու սեղմեց իր շրթունքներին. տանտէրը բան չասաւ և դուրս գնաց ունքերը կիտած ու գլուխը շարժելով:

Մի ժամ ևս անցաւ: Աննան ընկճւած էր: Գլխի ցաւը, որ սկսել էր առաւօտեան, այժմ սաստկացել էր. նա հազիւ էր կարողանում ոտքի վրա կանգնած մնալ: Նրան կատարեալ յուսահատութիւն ու թուլութիւն էր տիրել:

Դրաի դռանը մի ուժեղ զանգակ լսեց. տանը նոր իրարանցում եղաւ. ով էր այդ՝ թուրքերը, թէ՛ գուցէ... Բագրատը: Վարդենիկը համարձակեց գնալ դռան մօտ, տեսնելու՝ դա ով է. Աննան լարւած սպասում էր: Դռան ետեւից լսեց Բագրատի ձայնը:

— Պարոնը, պարոնը, — կանչեց Վարդենիկը, դուռը բացաւ:

Պէտք էր տեսնել ամենքի ուրախութիւնը, երբ նրանք զբոսում էին Բագրատին ու լաց էին լինում բերկրութիւնից: Երեխաներն ու Աննան իրանց հարցերով խլացնում էին Բագրատին:

— Իսկոյն, իսկոյն, ամենը հերթով կը պատմեմ, — ասաւ նա, Միհրանին ներս տանելով և թախտի վրա նստեցնելով, ու գնաց կողակներին մնացած 75 ռուբլին վճարելու:

Երեխաները զարմանքով նայում էին Միհրանին ու ծա-

ծուկ փափսում էին: Իսկ Միհրանը նստել էր դալկացած, ապակի աչքերով, հայեացքը անշարժ մի կէտին յառած: Նա զգում էր, որ մի սարսափելի բան է պատահել, բայց դեռ չէր կարողանում ըմբռնել օրւայ անցած դարձածը: Նա իրան առանց այն էլ օտար էր զգում այստեղ, իսկ Պետրոսեանների ուրախութիւնն աւելի էր սաստկացնում այդ օտարութեան ու խորթութեան զգացմունքը:

Բագրատն ու Աննան ներս մտան: Ամուսինը պատմել էր արդէն Աննային Միհրանի պատմութիւնը: Այժմ նա մօտեցաւ երեխաներին ու ասաւ.

— Սուրիկ, Շուշիկ, ահա ես բերել եմ ձեզ մօտ մի որբացած տղայ. դուք պէտք է նրան սիրէք ձեր եղբօր պէս. իմ փափագն է այդ: Այժմ դուք մի նոր եղբայր ունէք, իսկ ես ու մայրիկը՝ մի նոր զաւակ: — Ու նրանց մօտեցնելով Միհրանին, նա աւելացրեց. — Իսկ ի նշան ձեր սիրոյ, դուք պիտի համբուրէք սրան:

Երեխաները քաշւելով համբուրեցին տղային: Միհրանը ծածկել էր երեսը, կծկւել էր թախտի վրա ու սկսել էր լալ: Շրջապատողները իրանց մեղաւոր զգացին իրանց ցոյց տւած մեծ ու աղմկոտ ուրախութեան համար: Աննան սկսեց փայփայել նրան:

— Ո՛ւր են հայրիկը, մայրիկը, Խէչօն... տարէք ինձ նրանց մօտ... նրանք մեռած չեն... — ասում էր Միհրանը:

Բագրատը ուզեց նրան մխիթարել, բայց այդ բանից Միհրանը աւելի վատ եղաւ և սկսեց անզուսպ հեկեկալ:

Վարդենիկը վազէվազ ներս եկաւ ասելու, որ փողոցի դռան մօտ մէկը կայ: Սկսեցին ականջ դնել: Դրսից՝ դռան տակին լսում էր մի անորոշ աղմուկ, թխկթխկոց, չանկրտոց, փնգստոց ու մերթ շան հաչոց: Ոչ ոք չէր հասկանում՝ դա ի՞նչ է:

Յանկարծ Միհրանի դէմքը փոխւեց, նա վեր թռաւ և ուրախ բացականչեց.

—Իմ Յիրօն է, Յիրօն: Ներս թողէք թէ չէ նրան էլ կը սպանեն:

Նա ուզեց վազել դէպի դուռը, բայց ամեն կողմից նրան բռնեցին և վախեցած նայում էին նրան՝ չը հասկանալով թէ բանն ինչու՞ն է: Տղան փորձում էր նրանց ձեռքերից դուրս պրծնել և աղաղակում էր.

—Ներս թողէք նրան, դա իմ շունն Յիրօն է. ներս թողէք նրան, աղաչում եմ, թէ չէ նրան էլ կը սպանեն:

Բազրատը իջաւ ու բաց արաւ դուռը: Շունը ներս ցատկեց, հաչելով ընկաւ Միհրանի վրա ու սկսեց լիզել նրա երեսը, ձեռները... Միհրանը համբուրում էր նրան ու լալիս: Յետոյ Յիրօն սկսեց պտտել սենեակում ու հոտոտել ամեն մէկին:

Յիրօյի գալը Միհրանին սաստիկ ուրախացրեց ու մխիթարեց: Նա իրան այլևս այնքան մենակ ու օտար չէր զգում այստեղ: Այժմ իր բոլոր հին մտերիներին ու բարեկամներին միայն Յիրօն էր մնացել նրա հետ: Պետրոսեանները ուրախանում էին շան ու տղայի վրա նայելով:

Բանն այն է, որ Յիրօն Միհրանի կողք լսելով, վազել էր դէպի այն կողմը, բայց կարելեանները արդէն անցած էին պատից: Զրկարողանալով պատի վրայից թռչել, նա երկար դէպ ու դէպ էր ընկնում, կողկոնձում, աշխատում էր սանալով վեր ելնել, մինչև որ տղամարդկանցից մէկը, գիտենալով որ դա կարելեանների շունն է, բռնել էր նրա վզից ու անց էր կացրել նրան պատի այն կողմը: —Երբ Յիրօն փողոց

դուրս վազեց, արդէն ոչ ոք չէր երևում. շունը ընկաւ նրանց հետքով: Շուտով հանդիպեց նա Գերասիմին ու Մարիամին արեան մէջ իրար կողքի ընկած: Յիրօն հոտոտեց նրանց ու նստելով նրանց մօտ՝ սկսեց ոռնալ: Յետոյ վեր կացաւ ու շարունակեց վազքը, մինչև որ խէչօյին հասաւ: Նրա վրա էլ սուգ անելով, ք նա՝ չը գտնելով Միհրանին, սկսեց վազել Բազրատի հետ երով, մինչև որ նրանց դռան հասաւ:

Թէև Յիրօյի գալը Միհրանին մի քիչ մխիթարեց, բայց գիշերը նա չը կարողացաւ հանգիստ քնել: Նա շարունակ ձայներ էր լսում, նրան հրդեհներ էին երևում, կողակների խիստ դէմքեր: Նա տեսնում էր իր ծնողներին սպանւած, յիշում էր արիւնաթաթախ խէչօյին... Նրա գլուխը այրւում էր տաքութիւնից, ամբողջ մարմինը քրտնած էր: Նա վեր էր թռչում փայլող աչքերով, սկսում էր կանչել մօրը, խէչօյին, լալիս էր... Աննան ու Բազրատը նրանից չէին հեռանում ու ամբողջ գիշեր խնամք էին տանում, թէև սաստիկ յոգնած էին երկուսն էլ:

Առաւօտեան տղայի դրութիւնն աւելի վատացաւ. տաքութիւնը չէր անցնում, նա ոչ ոքի չէր ձանաչում, զառանցում էր: Աննան ու Բազրատը չը գիտէին՝ ինչ անեն: Բժիշկ բերել առայժմ անհնարին էր: Ստիպւած էին իրանց հասկացածի պէս խնամել երեխային տանը եղած միջոցներով:

Սուրբիկն ու Շուշիկը ձայները կտրել էին: Սուրբիկին մեծ բաւականութիւն էր պատճառում այն, որ Միհրանը պարկել էր իր անկողնում, իսկ Շուշիկը նրան նախանձում էր:

—Գիտե՞ս, — փսփսում էր Սուրբիկը, — մայրիկը ասաւ, որ Միհրանը հիւանդ է. նրա հայրիկին ու մայրիկին սպանել են...

—Այո, այո. խեղճ Միհրան, ես նրան շատ եմ սիրում... Իսկ դու լսեցի՞ր, որ նա կանչում էր ինչ որ խէչօյի. ո՞վ է այդ խէչօն, — հարցրեց Շուշիկը...

—Գիտե՞ս, Շուշիկ, ես այսօր երազում տեսայ, որ մեր հայրիկին ու մայրիկին սպանել են և մենք մնացել ենք մե-

նակ Միհրանի հետ, — շնչաց Սուրենը, աչքերը լայն բաց անելով:

— Դու վատն ես, դու վատն ես, ես չեմ ուզում քեզ հետ լսուել. մայրիկին ու հայրիկին չեն կարող սպանել, — բացառանքեց Շուշիկը ու սկսեց լալ:

— Սնու, կամաց, Միհրանը հիւանդ է... Ահ, բոլոր աղջիկներդ այդպէս էք. քեզ հետ չի կարելի լսուել: Ես շատ ուրախ եմ, որ Միհրանը մեզ մօտ է. նա իմ ընկերը կը լինի... — Զէ, իմը... — ասում էր Շուշիկը... Սուրենը Շուշիկին թէև շատ էր սիրում, բայց իբրև

աւագ ու իբրև աղայ, միշտ աշխատում էր ցոյց տալ իր աւաջնութիւնը: Միհրանի հետ նա գրեթէ հասակակից էր:

Այսպէս անցաւ մէկ օր ևս: Միհրանի դրութիւնը քանի դնում՝ վատանում էր: Յիբօն նրա մահճակալից չէր հեռանում: Երբեմն նա վեր էր կենում, դնում էր թաթերը անկողնի վրա ու սկսում էր նայել աղային իր խելօք աչքերով ու լիզել նրա ձեռքերը: Սուրենն ու Շուշիկը շան համար կերակուր էին բերում, բայց Յիբօն ախորժակ չէր ունենում...

Հրացանաձգութիւնը դադարել էր: Տանաէրն եկաւ ասելու, որ հաշտութիւն է կայացել և որ կարելի է անվախ տնից դուրս գալ: Բազրատը վճռեց գնալ բժշկ բերելու, չընայած Աննայի անհանգստութեան: Հազիւ հազ կարողացաւ բժշկին համոզել հիւանդին այցի գալու...

Բժշկը հիւանդին քննելով և հարց ու փորձ անելով տղայի մասին՝ մի կողմ տարաւ Բազրատին ու յայտնեց, որ տղայի դրութիւնը չափազանց վտանգաւոր է, որ դա արդիւնք է սաստիկ հոգեկան ցնցումի և որ տղան հազիւ թէ կազդուրւի: Նա դեղեր դրեց, մի քանի խորհուրդներ տաւ ու զնաց, խոստանալով միւս օրը նորից գալ:

Պետրոսեանները տխրել էին. նրանք անկեղծ կերպով սկսել էին սիրել այդ տղային, որը այնքան անբախտ էր և որի համար նրանք արդէն բարութիւն էին արած... Բազրատը առայժմ թագցնում էր իր կնոջից իրանց խանութի թատրաւին ու իրանց վիճակաւ աղքատութիւնը. խեղճ կինը աւանց այն էլ շատ էր տանջւել ու մաշւել այս վերջին օրերը: Սակայն՝ վաղ թէ ուշ՝ պէտք էր ասել:

Բժշկի գնալուց յետոյ, Բազրատը դուրս եկաւ տնից ու դեղեր պատւիրելով՝ ուղղեց դէպի խանութի կողմը. նա ուզում էր անցնել իր խանութը ու կարգադրել, որ Յակոբի մարմինը վերցնեն, պատուով թաղեն... Սակայն Յակոբի դիակը տարել էին արդէն ուրիշ մարմինների հետ: Իսկ խանութը իսպառ կողոպտւած, մաքրւած էր:

Այն ինչ մօր դրութիւնը վատանում էր, որդին սկսել էր կամաց կամաց առողջանալ: Տան մէջ ամենքը ուրախ էին. նոյն իսկ Յիւսն զգում էր ուրիշների բերկրանքը, զւարթացել էր, սկսել էր պատասխանել երեխաների հանաքներին:

կահաւորութեան մի մասը: Կոտորածից յետոյ: Միհրանը
Երկու շաբաթ էր անցել և սկսել էր ընտելանալ իր նոր
բաւականին կազդուրւել էր ու սկսել էր լինել թեթեւացրել էր
կացութեանը: Ծանր հիւանդութիւնը մասամբ թեթեւացրել էր
նրա համար իր կորուստի ցաւը: Նա սպառել էր տղայի ուժե-
րի հետ նաև նրա վշտի ուժն, և երբ Միհրանը ուշքի եկաւ:

ու սկսեց առողջանալ, նա կարծես նորից ծնունդ էր նոր ընտանիքում, նոր մարդկանց մէջ: Պետրոսեանների խնամքն ու նրանց ցոյց տւած քնքշութիւնը մտերմացրին Միհրանին. նա իրան այլևս այնքան մեհնակ ու օտար չէր զգում: Իր ծնողների, Խէչօյի յիշատակը թէև շարունակում էր տանջել նրան, բայց այդ տանջանքը այլևս չէր սպառնում մաշել նրան, ինչպէս այդ կը լինէր, եթէ չը դար փրկարար հիւանդութիւնը: Միհրանը սկսում էր հաշտւել իր վիճակի հետ:

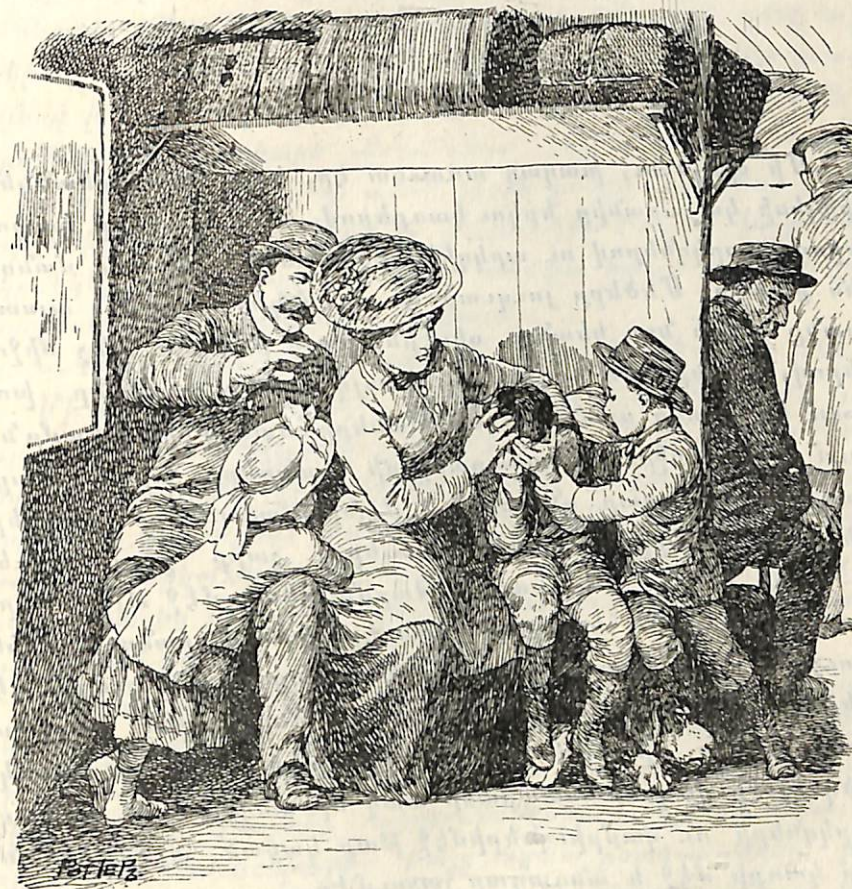
Սկզբում Միհրանը չէր ասում, որ հեռաւոր քաղաքում դեռ մի տառ ունի կենդանի. նոյն իսկ մեծերի հարց ու փորձին նա պատասխանում էր, որ էլ ոչ ոք չունի աշխարհիս երեսին: Նրան թւում էր, որ հօր, մօր, Խէչօյի մահից յետոյ այլևս ոչ մի ազգական կամ բարեկամ չի մնացել. նա էլ ոչ ոքին չէր յիշում: Բայց մի անգամ բոլորովին պատահական կերպով ասել էր իր տատի մասին: Սակայն երբ Բագրատը ուզեց նամակ գրել տատին, որ Միհրանը կենդանի է և իրանց մօտն է, նա այնպէս սկսեց լալ ու այնպէս աղերսել, որ Բագրատն իր միտքը թողեց: Միհրանը ասում էր, որ սիրում չէ տատին: Առանց մօր, հօր, Խէչօյի ի՞նչ պիտի անէր նա այնտեղ. նա աւելի շուտ կը ցանկար մնալ Պետրոսեանների մօտ:

Աննան շտապեցնում էր ամուսնուն: Բագրատն ինքն էլ աշխատում էր շուտով կարգի բերել գործերը ու թողնել այս քաղաքը: Վերջապէս մեկնելու օրը հասաւ: Ամենքը զլարթ էին. նրանց թւում էր, որ նոր քաղաքում նոր բախտ կը գրտնեն. Միհրանն էր մեհնակ տխուր:

Երբ նրանք նստեցին կառախումբը ու գնացքը սկսեց շարժւել, Միհրանը յանկարծ սոսկաց. նրան թւաց, որ թողնելով այս քաղաքը նա վերջնականապէս բաժանւում է իր ծնողներից ու կորցնում է ընդմիշտ նրանց գտնելու յոյսը. նա դեռ հաւատում էր, որ նրանք կենդանի են: Նա մոլորւածի պէս վեր թռաւ իր տեղից և ուզում էր դուրս ցատկել կառքից: Նրան բռնեցին. նա ընկաւ նստարանի վրա ու սկսեց դռն հեկեկալ: Ուրիշ ուղևորների ուշադրութիւնը նրա վրա

դարձաւ: Սուրէնն ու Շուշիկը նոյնպէս սկսեցին լալ: Միհրանը երկար լալիս էր ու վերջը քնեց:

Գնացքը արագ սլանում էր:

նրանք փողոցով անցնող ամբոխի մէջ, ունի ձայնն էին ուղղում լսել բազարի ժխորի միջից:

Միւս օրը Պետրոսեան ամուսինները կրկին ման եկան փողոցներով: Թիֆլիս նրանք մտել էին մեծ յոյսերով, անորոշ հաւատով դէպի իրենց բախտը: Բայց այժմ նրանք զգում էին, թէ որքան դժւար է լինելու իրենց կեանքը այդ ահագին անծանօթ քաղաքում, ուր ամեն կողմից թափւած էին բազմաթիւ օտարականներ, որոնելով ապաստան, պարապմունք և կարեկցութիւն...

Վերջապէս նրանք գտան մի բնակարան, երկու սենեակ և խոհանոց քաղաքի լեռնային մասում, աւելի մօտ ու Դաւթի սարին: Կահլարասիքի մեծ մասը չնչին գնով վաճառել էին Բագուում և ամենամանրաժեշտ իրեր միայն բերել էին Թիֆլիս: Յակոբի մօրը որդու փողերը ուղարկելուց յետոյ, Բագուում վճարել էր մի քանի մանր պարտքեր և մի չնչին գումար էր մնացել իր ձեռքին: Այդ փողով նա պիտի ապրէր մինչև որ մի պաշտօն գտնէր: Նա լաւ հասկանում էր, որ իր միջոցներով սեփական գործ սկսել անկարող էր:

Անցաւ մի քանի շաբաթ Թիֆլիս տեղափոխւելուց յետոյ: Բագրատը զուր դիմում էր սրան-նրան, բայց ոչ մի պաշտօն չէր գտնում: Խնդրողներն անվերջ էին: Ամեն օր նա աւելի և աւելի յուսահատ էր տուն վերադառնում: Մի օր էլ Աննան նրան յայտարարեց, որ կարող են ստանալ առանց ծառայի կառավարել, ու արձակեց իրենց վարձած ծառային, որ սենեակներն էր աւելում և խոհանոցում օգնում:

— Մենք ինքներս էլ նրա արածը կարող ենք անել, — ասաւ Աննան. — ապրեն մեր պատիկները, երեքը այս գիւղացի տղայի չափ էլ չըկան:

— Մենք կանենք, մենք, — կանչեցին երեխաները:

Բագրատը գիտէր, որ Աննայի համար դա մի ահագին զրկողութիւն է, որ Աննան սովոր չէ ամանները լւանալ, փայտ կրել, տան աղբը դուրս տանել, բայց գլուխը քարշ գցեց ու մռայլ դէմքով տանից դուրս գնաց: Նա սարսափելով մտածում

էր թէ ինչ կըլինի իրենց վիճակը, եթէ շուտով մի պաշտօն չըգտնի: Առանց ծառայի կարելի էր մի կերպ կառավարել, երկու սենեակի փոխարէն կարելի էր մի սենեակում կուշ գալ, բայց հօ առանց հացի անկարելի էր ապրել: Նա ամեն օր համարում էր իր մօտ մնացած փողերը, տեսնում էր,

որ դրանք օրէցօր հալւում են... Երբեմն կարծես մէկը իրաւական շինջիւղի լինէր՝ «Եթէ Միհրանը չըլինէր, աւելի երկար կար կըդիմանայիր, ամեն օր աւելի քիչ կըծախսէիր»: Բայց նա վրդովւում էր այդ մտքից: Այն սոսկալի օրը, երբ ինքը

ազատել էր մահաւան ճիւղաններէց, այն կոտորածի անմոռա-
լի օրը նա երդւել էր իր հոգու մէջ, որ Միհրանը իր հարազատ
զաւակը կրկնէ, և այժմ երբ տեսնում էր, թէ ինչպէս փոք-
րիկը ոչ թէ չի ուզում ետ մնալ Սուրիկից ու Շուշիկից, այլ
աշխատում է նրանցից աւելի օգնել տան մէջ, աւելի վաղ է
վերկենում, աւելի խնամքով է կարգի բերում իր անկողինը,
աւելում սենեակը, աշխատում է զուր չըկեղտոտել ամանները,
զուրս է տանում վառարանի մոխիրը, վազում խանութ հաւթի
համար,— երբ այս ամենը տեսնում էր Բագրատը, խորը զգաց-
ւում էր և աւելի ու աւելի սիրում Միհրանին։ Նա հաւատա-
ցած էր, որ Միհրանի ծնողները սպանւած են և ինքն իրան
ասում էր։

— Աստուած իմ կեանքը խնայեց, որ այս օրբի հայրը
դառնամ։

Ճշմարիտ է՝ այն օրից ի վեր, երբ իմացել էր, որ Միհ-
րանը մի տատիկ ունի հեռու քաղաքում, նա երբեմն մտա-
ծում էր, որ իր պարտքն է գտնել այդ տատիկին և յայտնել
նրան, որ թողը կենդանի է, նոյն իսկ մի երկու անգամ դրա
մասին խօսք բաց արաւ տան մէջ, բայց Միհրանը կրկին ըս-
կաց աղիւղորմ լաց լինել, իսկ Յիբօն այդ ժամանակ տխուր
ունում էր։ Եւ Բագրատը վճռեց ոչինչ չանել և այլևս վիշտ
չը պատճառել տղային։

— Երեւի երեխան իր տատի մօտ անբախտ է եղել, եթէ
տատը նրան սիրելիս լինէր, ինքը կաշխատէր թոռանը գտնել,
— ասում էր նոյնպէս և Աննան, որին մեծ ուրախութիւն էր
պատճառում հոգ տանել Միհրանի մասին։ Նա էլ համոզւած
էր, որ Միհրանի համար է Աստուած պահպանել Բագրատի
կեանքը և բաշխել իրեն ու իր զաւակներին։ Եւ իր բարի սրը-
տի մէջ նա տեղ էր տւել Միհրանին իր Սուրիկի ու Շուշիկի
կողքին...

Մի օր Բագրատը տուն վերադարձաւ գրեթէ հեւլով։ Նա
արագ մօտեցաւ Աննային ու խորհրդաւոր ձայնով յայտարա-
րեց, որ պաշտօն է գտել։ Քաղաքի փողոցներով շրջելիս նա

մի անկիւնում կարդացել էր սալիտակ կտաւի վրա ահագին
կարմիր տառերով գրած.

«Այստեղ շուտով բացւելու է եղբարք Երւանդեանների
մանուֆակտուրի խանութը»։

Երւանդեանները ծանօթ բազւեցի վաճառականներ էին.
նրանց խանութն էլ ենթարկւել էր մեծ փոփոխութիւնի, ապրանքի
մեծ մասը կողոպտւել էր, բայց նրանց ձեռքին մնացել էր մի
զրամագլուխ, որով նոր գործ էին սկսում Թիֆլիսում։ Բագ-
րատին նրանք լաւ էին ճանաչում, շատ անգամ նրա հետ
գործ էին ունեցել և սիրով նրան ընդունեցին այժմ իրենց նոր
խանութում գործակատար։

— Կար ժամանակ, որ ես ինքս 60, 70 ուրբի էի վճա-
րում իմ գործակատարներին, իսկ հիմա պէտք է 40 ուրբու
համար ուրիշների մօտ ծառայեմ, — աւելացրեց Բագրատը կար-
ծես դառնութեամբ։

Բայց Աննան այնպէս ուրախ էր այդ առաջին աշոգութեան
վրա, որ ամուր գրկեց Բագրատին, համբուրեց Սուրիկին,
Միհրանին, Շուշիկին, շոյեց Յիբօն բրդոտ մէջքը և սկսեց
խօսել, թէ այժմ ամեն նեղութիւն վերջացաւ, ամեն ինչ
կարգի կընկնի, տուն ու տեղը կրկին կը սարքւի, երեխաները
կերթան դպրոց — նրա ամենամեծ փափագը հենց այդ էր, որ
կարողանայ լաւ ուսում տալ իր զաւակներին։

Ձարմանալի համով թւաց այդ օրը ամենքին՝ նրա պատ-
րաստած կերակուրը, և սենեակների առաստաղները կարծես
աւելի բարձրացել էին ու պատերը կարծես աւելի լայնա-
ցել։

Հենց յաջորդ օրւանից Բագրատը սկսեց ծառայութեան
դնալ։

Ի հարկէ, 40 ուրբիով ապրել այնպէս, ինչպէս նա մի
ժամանակ ապրում էր, անհնարին էր, բայց զոնէ սե-
նեակի վարձն ու մի կտոր հացը ապահովւած էր։ Տան մէջ
Աննան ու երեխաները առաջւայ պէս անխոնջ աշխատում
էին։ Խեղճ կինարմատը դժւար էր ընտելանում նոր կացու-

Թեանը, շատ էր թուլանում շուկայ գնալուց, ամբողջ օրը ստին, կերակուր եփելուց, լացք անելուց, կարկանդակուց, բայց հետզհետե սովորում էր և արդէն այնքան էլ շուտ չէր յոգնում: Միայն թէ առաջւայ պէս, երբ պառկում էր քնելու, զգում էր որ բռնների տակերը, տապանները ցաւում են: Փոքրերը նրան օգնում էին, ինչքան կարող էին, բայց տան գործը անհատնում էր:

Պետրոսեանների բնակարանը ս. Դաւթի սարի ստորոտումն էր: Երեխաները սիրել էին այդ սարը: Նրանք ամեն օր բարձրանում էին ոլորապտոյտ շաւիղով մինչև ս. Դաւթի տաճարը, երբեմն աւելի վեր, մինչև սարի գագաթը, ուր Շուշիկի փոքրիկ ոտները հազիւ էին մագլցում: Եւ Յիբօն, անբաժան Յիբօն, միշտ նրանց հետ էր լինում, ամենքից առաջ էր ընկնում և վերեկից դիմաւորում էր նրանց հաչելով: Եւ սարի գլուխին նստած, իր ընկեր շան վիզը զրկած, Միհրանը երգում էր Սուրիկի ու Շուշիկի հետ այն երգերը, որ սովորել էր մանկական պարտէզում:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Հիւանդանոցում

Մարիամը արդէն մի շաբաթ է պառկած էր հիւանդանոցի երկար սրահներից մէկում, ուր պատերի տակ շարւած էին ուրիշ հիւանդների մահճակալներ՝ միատեսակ մոխրագոյն վերմակներով ծածկւած: Փոքրիկ սեղանների վրա՝ անթիւ սրակներ, մեծ ու փոքր շիշեր, սպիտակ ու դեղին թղթիկներով: Դեղերի հոտը կարծես սառել էր օդի մէջ և դիպչելով դրսից ներս մտնող առողջ մարդու քթին՝ մի տեսակ անհանգստութիւն և վախ էր ազդում նրան և ցանկութիւն՝ շուտով դուրս թափուլու նորից մաքուր օդ: Բարձերի վրա երևում էին հիւանդների դալուկ դէմքերը—երբեմն վերմակի վրա ձգւած ընկած էր լինում մի անշարժ ձեռք, անուժ, նիհար, երակները կապոյտ: Սպիտակ հագնւած հիւանդասրահ կանայք փափուկ քայլերով ման էին գալիս մահճակալների միջև և դեղ տալիս հիւանդներին, ուղղում նրանց բարձերը և վերմակները, միլիթարում մեղմօրէն և ամենայն հոգս քաշում: Տեղտեղ լսում էր ցածրաձայն խօսակցութիւն կամ որևէ հիւանդի հառաչ: Երբեմն երևում էին բժիշկներ և մօտենում էին հիւանդներից մէկին, միւսին, քննում էին, վէրքերը կապում: Հիւանդների մեծ մասը վիրաւորներ էին:

Մարիամը պառկած էր ուշաթափ: Գնդակը հանել էին նրա կողքից, բայց նա արիւնաքամ էր եղել և սաստիկ թոյլ էր: Նրան քննելիս բժիշկները խորհրդաւոր կերպով գլուխները էր շարժում էին և ոչինչ չէին ասում: Մարիամը ուշքի չէր գալիս, չէր խօսում, հիւանդասրահ քոյրը գլուխը բարձրացնում

էր և զօռով մի քանի գդալ մօաջուր էր լցնում նրա բերանը: Վերջապէս մի օր նա բաց արաւ աչքերը և նայեց իր շուրջը: Նրա հայեացքը ընկաւ իր մահճակալի մօտ նստած հիւանդապահ կնոջ վրա: Մարիամը երկար նայում էր նրա բարի ու մի քիչ տխուր դէմքին և փորձեց խօսելու: Մի քաջանի թոյլ, անկապ հնչիւններ դուրս թռան նրա բերանից: Հիւանդապահը գլուխը կռացրեց նրա գլխակալին, բայց ոչինչ չը կարողացաւ հասկանալ: Շուտով Մարիամը նորից աչքերը փակեց և սուղեց մոռացութեան մէջ:

Միւս օրը նրա ուժերը նկատելի չափով աւելացել էին. երբ հիւանդապահ կինը մօտեցաւ նրան, նա սկսեց խօսել թոյլ, ընդհատող ձայնով: Կինը գլուխը ամբողջովին թեքել էր նրա բարձի վրա և ճգնում էր հասկանալ նրա խօսքերը:

— Գիտեմ... ամուսինս սպանւած է... — շնչում էր Մարիամը, — բայց որդիս... Միհրանս... Ո՞ւր է Միհրանս: Նա կենդանի է. նա պիտի կենդանի լինի...

Կինը կարեկցաբար շփում էր նրա ձեռքը և կրկնում.

— Միք յուզւիլ, տիկին. հանգիստ կացէք, դուք կառողջանաք ու կը գտնէք ձեր որդուն:

— Իմացէք, իմացէք, — աղւղում էր Մարիամը — գուցէ նրան էլ սպանել են: Ո՞հ...

— Ձեզ զսպեցէք, սրտապնդեցէք: Աշխատեցէք շուտով առողջանալ, ինքներդ որոնել ձեր որդուն: Նա անշուշտ կենդանի է, — հաւատացնում էր գթութեան քոյրը:

Այն րոպէից ի վեր ինչ ուշքի էր եկել, Մարիամի հոգեկան զրուծիւնը անտանելի էր: Նրա միտքը շարունակ Միհրանի հետ էր, նա զանազան ենթադրութիւններ էր անում: Նա համոզւած էր որ Խէչօն կարողացած պիտի լինէր նրան փրկել: Սակայն ո՞ւր են նրանք այժմ, առանց փողի, առանց հովանաւորողի, օտար քաղաքում: Ո՞վ կարող է մի լուր բերել նրանց մասին: Իսկ եթէ նրանց էլ պատահել են թուրքերը, եթէ գնդակները... Ա՛հ...

Հարկաւոր էր համբերութեամբ սպասել, սպասել մինչև

առողջանալը: Երբեմնա մտաբերում էր իր սպանւած ամուսնուն, իրենց երջանկութիւնը, և արտասուքները հոսում էին նրա երկար թերթերունքների միջով, գունատ այտերի վրայով: Նրա սրտի մէջ ապրում էր այժմ միայն մի իղձ, հոգին ամբողջովին լցած էր մի անհուն ցանկութիւնով — գտնել Միհրանին, սեղմել նրան իր կրծքին, որը այնպէս ցաւում էր:

Միւս օրը բժիշկը, որ մի հաստիկ պարոն էր անագին ակնոցով և հեգնոտ աչքերով, եկաւ Մարիամին քննելու: Նա գոհ

էր որ վիրաւորը աւելի լաւ էր զգում իրան, և վստահացնում էր, որ եթէ այդպէս զնայ, անպատճառ կառողջանայ:

— Դուք պէտք է աշխատէք լաւ սնունդ առնել և որքան կարելի է հանգիստ մնալ, — խորհուրդ էր տալիս բժիշկը:

— Ա՛հ, բժիշկ, բժիշկ, ի՞նչպէս կարող եմ հանգիստ մնալ: Իմ զաւակս, իմ Միհրանս, գուցէ նա էլ... կենդանի է արդեօք... Ո՞րտեղ է նա...

— Հանգստացէք, տիկին, ես կօգնեմ ձեզ, որքան կարող

եմ, —ասաւ բժիշկը կարեկցաբար: —Ես բաւականին ծանօթներ ունիմ քաղաքում, գուցէ կարողանամ մի բան անել ձեզ համար և ձեր զաւակի համար: Վաղը ինձ ամեն ինչ կը պատմէք...

Մարիամը ջերմ երախտագիտութեամբ բռնեց նրա ձեռքն ու ամուր սեղմեց: Նա անհամբերութեամբ սպասում էր այդ «վաղ»-ին և երբ ճիշտ իր ժամին բժիշկը մօտեցաւ նրա մահճակալին ու մտերմաբար ողջունեց նրան և ապա սպեղանին փոխելով՝ յայտնեց որ այսօր շատ աւելի լաւ է քան երէկ, Մարիամը բացականչեց.

—Ճշմարիտ է, ճշմարիտ, պ. բժիշկ, ուրեմն ես շուտով կը կարողանամ այստեղից դուրս գնալ և իմ տղային էլ գտնել:

Բժիշկը սկսեց հարց ու փորձ անել տիկնոջ ամուսնու, Միհրանի, ամբողջ ընտանիքի մասին: Մարիամը տալիս էր մանրամասն տեղեկութիւններ:

Այնուհետև սկսեցին սպասումների սոսկալի օրեր: Ամեն անգամ, երբ բժիշկը մտնում էր այն սրահը, որտեղ պառկած էր Մարիամը, դռան շէմքից նա հանդիպում էր խեղճ մօր յառած աչքերին: Հազիւ զսպւած յուզմունքով Մարիամը նրան հարց ու փորձ էր անում — արդեօք որեւէ տեղեկութիւն կ'աշխատեղերը, ուր հաւաքւելիս են եղել սպանւածների դիակները, և տեղեկացել, որ ոչ մի մանկական դիակ չեն բերել՝ Միհրանի կերպարանքով և զգեստով: Ոչ մի գերեզմանատան հողին չեն յանձնել մի այդպիսի մանուկ: Ուրեմն Միհրանը կենդանի է, ասում էր Մարիամը ինքն իրան. — չէ, նա կենդանի պիտի լինի, անկարելի է որ ճակատագիրը մէկ անգամից զրկէ իրեն և ամուսնուց, և զաւակից:

Եւ խեղճ մօր երեակայութեան առջև պատկերանում էր, թէ ինչպէս Միհրանն ու խէչօն իրեն որոնելիս պիտի լինեն. երեւի խէչօն գերեզմանատներն է ման գալիս և իր տէրերի դիակներն է այնտեղ որոնում, և չի գտնում Մարիամին: Խէչօն անշուշտ պիտի հասկանայ, որ Մարիամը կենդանի է, նա

կ'որոնի հիւանդանոցներում իր տիրուհուն, նա գալու է, գալու է և այս հիւանդանոցը:

Եւ Մարիամը սրտի արագ բաբախով, շնչակտուր ականջ էր դնում նրբանցից հասնող իւրաքանչիւր ոտնաձայնին և իրան թւում էր թէ ուր է, ուր չէ՝ կերևայ սրահի դռան մէջ իր հաւատարիմ խէչօն: Զոհը յոյսեր:

Մի առաւօտ էլ բժիշկը եկաւ և յայտնեց, որ չըճանաչւած դիակների մէջ եղել են երկուսը, որոնք նման էին խէչօյին ըստ տիկնոջ նկարագրութեան: Այս բանը անսահման խռովութիւն առաջացրեց Մարիամի հոգու մէջ: Մինչև այդ ըոպէն նա հաւատացած էր, որ խէչօն փրկել է իր Միհրանին և գուցէ նոյն իսկ հնար է գտել նրան կրկին Հաշտարխան տանելու կամ հինց իր ծննդեան քաղաքը՝ Մոզդոկ: Իսկ հիմա, երբ կարծես ճշտւում էր, որ նա էլ սպանւած է, Մարիամը մտածում էր.

— Որ այդպէս է, Միհրանն էլ երեւի սպանւել է... կամ գուցէ նրան գերել են, և այժմ նա տարւած է որ և է թիւրքական գիւղ, անմատչելի սարերի մէջ...

Եւ ապաբախտ մայրը ծածկեց իր զուլիսը վերմակով և սկսեց դառն հեկեկալ: Նա պնդում էր մի յամառ հաւատով, թէ իր Միհրանը կենդանի է, կրկնում էր այդ գրեթէ բարձրաձայն՝ իրեն համոզելու համար, ամեն ըոպէ, ամեն վայրկեան և ապրում էր այժմ մի մտքով, որ շուտով առողջանայ, դուրս գայ և որոնի նրան, իր անպաշտպան, մենակ մնացած, դռնէ դուռ ընկած, անտէր զաւակին...

Եւ նա ծրագրերն էր կազմում թէ ինչպէս կ'որոնի Միհրանին, ուր և ում կը դիմի: Եւ յանկարծ յիշեց, որ ինքը փող չունի և որ առանց փողի չի կարողանայ իր որոնումներն աշտնել: Այդ ըոպէին նրա մտքովը անցաւ, որ տանից փախչելու ժամանակ իր զոհարեղէնը կարել էր շրջագոգեստի մէջ, և կանստ չելով հիւանդապահին՝ պահանջեց որ իր զգեստները բերեն: Զոհարները այնքան լաւ էին կարւած զգեստի մէջ, որ անկարելի էր նկատել. նրանք մնացել էին ձեռք չըտւած:

Կրկին շաբաթներ անցան. Մարիամը արդէն այնքան կազ-
դուրւել էր, որ կարող էր հիւանդանոցի պարտէզում զբօսնել:
Վերջը դեռ բոլորովին չէր լաւացել, երբ նա դուրս եկաւ հի-
ւանդանոցից, և մի սենեակ վարձեց հիւրանոցում: Նա հետզ-
հետէ մաս-մաս ծախում էր իր գոհարեղէնը, բայց զին տուող
չըկար: Հարուստները թողել էին քաղաքը, իսկ ակնավաճառ-
ներն էլ՝ վախենալով կողոպտումից կամ փակել էին իրենց
խանութները և թաք կացել, կամ մտել էին թուրքերի հովա-
նաւորութեան տակ և աշխատում էին նրանց ձեռքից դնել
կողոպտած ոսկեղէնը, արծաթեղէնը և թանկագին ակները:
Մարիամը իր զարդերի համար հազիւ կարողանում էր չնչին
գումար ստանալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է.

Ո Ր Ո Ն Ո Ւ Մ Ն Ե Ր Ը

Նա սկսեց իր որոնումները:

Նա մենակ էր այդ մեծ քաղաքում. ոչ մի բարեկամ, ոչ
մի կարեկից մարդ: Այն փոքրաթիւ ընտանիքներից, որոնց
հետ կարելեանները ծանօթացել էին Բագու տեղափոխւելուց
յետոյ, ոմանք հեռացել էին քաղաքից, ոմանք էլ իրենք այն-
քան կորուստներ էին ունեցել, որ իրենց ապաքախտութիւններով
էին զբաղւած և կարող էին օգնել միմիայն մի քանի խոր-
հուրդներով: Ամեն մէկը իր հոգսերն ունէր, իր ցաւերը, և
այդ վշտերի ու արտասուքների ծովի մէջ Մարիամի կսկիծը
մի կաթիլ էր միայն:

Նա նախ և առաջ այցելեց իրենց հին բնակարանի տեղը:
Ամեն ինչ կրակի ճարակ էր դարձել, մոխրի ու սևացած ա-
ղիւսների մի ահագին կոյտ: Տեղ-տեղ դուրս էին ցցւած ածխա-
յած գերաններ, ծուած երկաթներ և սևացած պատերի մնա-
ցորդների վրայից վեր էին տնկւած ծխնելոյղները: Եւ այսպէս
ամբողջ փողոցը:

Մարիամը կանգ առաւ և պոսոր աչքերով նայում էր ա-
մեն կողմ: Ահա իրանց տունը. այստեղ էր նրա երջանիկ ըն-
տանեկան կեանքի մեղմ ճրագը վառւում, այստեղ ինքն ու
Գերասիմը այնքան երազել են ապագայ պայծառ կեանքի
մասին: Բոլորը այրւեց, և՛ այդ տունը, և՛ այն երազները—
ամենը ծուխ դարձան ու մնաց գորշ մոխիրը միայն: Եւ Մա-
րիամը դգաց մի անսահման մենակութիւն, սիրտը ճնշող, խոր-
տակող մենակութիւն: Կուռ, կարծես իր ամբողջ գոյութիւնը
մոռացած, առանց արտասուել կարողանալու, նա երկար ժա-

մանակ մի տեղ կանգնած էր, ու յետոյ կամաց շրջեց, առանց ետ նայելու, մտամոլոր, դանդաղ քայլերով:

Եւ ապա նա եկաւ այնտեղ, այն փողոցը, որտեղ ընկել էր գնդակահար եղած Գերասիմը և նրա վրա ինքը: Ահա հենց այս քարերին փռւած էր նա, իր կեանքի ընկերը, իր հպարտութիւնը. նա այլ ևս չըկայ: Այստեղից ինչո՞ն փախցրեց Միհրանին: Ու՞ր, ո՞ր կողմը:

— Ո՛հ, անգին Գերասիմ, եթէ քո հոգին որևէ տեղ դեռ կայ, դու առաջնորդիր ինձ մեր գաւակին գտնելու:

Եւ ինչպէս մի նուրբ հոտառու շուն՝ մայրը աշխատում էր իմանալ, թէ ո՞ր կողմը կարող էր փախցրած լինել իր Միհրանը, և հարցական հայեացքները ուղղում էր ամեն մի պատուհանի, սպասելով թէ այնտեղից կերեայ իր գաւակի սիրուն դէմքը, ականջ էր դնում ամեն մի տան դռանը, յոյս ունենալով թէ նրա ետևից կըհնչի նրա, իր Միհրանի անուշ ձայնը:

Նա երեաց և գերեզմանատներում: Ապշեցնող համբերութեամբ նա մի քանի օր իրար ետևից գալիս էր միևնոյն լուռ քարերի և մահարձանների մօտ ու հարց ու փորձ անում գերեզմանատան ծառայողներին: Նա շրջեց բոլոր քահանաների տները, քրքրեց բոլոր մատեանները, որտեղ գրւած էին թաղւածների անուններն և ցուցակները: Եւ ոչ մի տեղ չը գտաւ իր Միհրանի հետքը:

Նա գտաւ միայն իր ամուսնու գերեզմանը: Գերասիմը թաղւած էր ուրիշների հետ միասին, մի ընդհանուր գերեզմանի մէջ: Մարիամը քահանայ հրաւիրեց և հոգեհանգիստ կատարել տաւ: Ու երկար նստած էր նա այդ թմբի մօտ, ձեռքը նրա վրա փռած, գլուխը հողին դրած, կտրծես հարցնելիս լինէր:

— Գերասիմ, իմ Գերասիմ, ո՞ւր է մեր Միհրանը, մեր գաւակը:

Նա գտաւ և ինչո՞ւ նման մարդկանց գերեզմանները: Մարիամը երկար աշխատում էր ստուգել բժշկի ասածները, և

այնքան հակասական ցուցմունքներ էր ստանում՝ ամեն կողմից, որ դեռ յոյս ունէր թէ ինչո՞ն կենդանի է: Նա հեռագրեց Գերասիմի մօրը, տեղեկացնելով իրեն պատահած դժբախտութեան մասին և հարցնելով ինչո՞ն և Միհրանը նրա մօտ չէ՞ն արդեօք, այնտեղից պատասխան եկաւ, որ Միհրանի մասին ոչ մի տեղեկութիւն չուներ, իսկ տատը՝ լուրը ստանալուն պէս կաթւածահար է եղել: Այնուհետև մի այլ հեռագրով կարե-

լեանների կառավարիչը հաղորդեց, որ տատը վախճանւել է, գործերը խառն են մնացել, ժառանգութեան խնդիրը անորոշ է, պէտք է շտապել—գալ:

Մարիամը հեռագրեց և Մոզդոկ, ինչո՞ւ ազգականներին. — ոչ մի պատասխան չըստացաւ: Այն ժամանակ նա սկսեց — ոչ մի պատասխան չընկերութիւնները, ուսիկանատները, շրջել բոլոր որբախնամ ընկերութիւններ գետեղեց տեղական մի քանի անգամ յայտարարութիւններ գետեղեց տեղական լրագիրների մէջ—բոլորը զուր: Նա անձամբ գնաց ազդեցիկ թուրքերի մօտ. աղաչում-պաղատում էր նրանց իրեն օգնել, թուրքերի մօտ. աղաչում-պաղատում էր նրանց իրեն օգնել,

տեղեկութիւններ հաւաքել իրենց հաւատակիցիների մէջ կորած մանկան մասին, տալիս էր նրանց Միհրանի լուսանկարները, որը հարկւրաւոր օրինակ տպել էր տւել—բոլոր ջանքերը ապարդիւն էին. տղայի հետքը չըկար ու չըկար:

Ծախած գոհարներից ստացւած փողը արդէն հատնելու վրա էր. նա հարկադրւած էր առատաձեռն վարձատրել իւրաքանչիւրին, ով այս կամ այն կերպ կարող էր օգնել իրեն տեղեկութիւններ հաւաքելու, իսկ գործերի կառավարիչը փող չէր ուղարկում և միշտ միևնոյնը գրում որ շտապի, շուտ գայ, եթէ չի ուղում որ Գերասիմի ազգականները ամբողջ կարողութեանը տիրանան:

Երկար տատանւում էր Մարիամը. Բագուն թողնել նա չէր ուզում: Այդ կընշանակէր՝ ընդմիշտ կորցնել զաւակի հետքը: Ամեն առաւօտ նա վեր էր կենում նոր և նոր յոյսերով և երեկոյեան իր սենեակը վերադառնում յոսախաբ, յոգնած: Բոլոր իր գիտեցած միջոցները սպառած՝ նա վերջապէս մի մտքի վրա կանգ առաւ.

— Խէչօն մեռած չէ. նա Միհրանին տարել է իր մօտ Մոզգոկ:

Թէև մի այլ ձայն նրան ասում էր, որ եթէ այդ այդպէս լինէր, Խէչօն այնուամենայնիւ մի բան յայտնած կըլինէր տատին կամ կալածների կառավարչին, բայց Մարիամը չէր ուզում այդ ձայնին լսել, չէր ուզում համոզւել ու որոշեց անձամբ գնալ Մոզգոկ:

Այնտեղ Խէչօն ունէր քոյր: Մեծ դժւարութիւններով Մարիամը գտաւ նրա աղքատիկ տունը: Նա առաջին անգամ Մարիամից իմացաւ, որ Խէչօն անհետացել էր, և չէր կասկածում որ նա էլ սպանւել է: Մարիամի համար էլ այդ պարզ էր: Եւ երկու կանայք միասին ողբում էին՝ իւրաքանչիւրն իր վիշտը:

Ապա ուր պիտի լինի Միհրանը, եթէ նա կենդանի է: Նա Բագուն չէ. այլապէս անկարելի է որ նրա խնամակալները նրա մասին որեւէ լուր չըտային ոստիկանատանը, կամ

յրազիրներին, կամ մի այլ կերպ, այսքան որոնումների ժամանակ: Մարիամը հետզհետէ սկսեց այն համոզմունքի դալ, որ Միհրանին պիտի որոնել Բագուից դուրս: Բայց հրտեղ:

Նոր, աւելի դժւարին ճամփայ էր բացւում նրա տուջ, որ աւելի ծախսեր էր պահանջելու: Տիկին կարելեանը վճռեց վերադառնալ Հաշտարխան, շուտով կարգի բերել ժառանգութեան խնդիրը և նորից սկսել որոնումները:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՏՐՆԱՆԱԿ

Բազրատը վերջին ժամանակներս աւելի ու աւելի տխուր էր տուն վերադառնում: Ստացած ռոճիկը չէր բաւականացնում և Պետրոսեանները սկսել էին ծախել տան իրերը:

Նախ ծախեցին ձմեռայ շորերը, որ ամառը պէտք չը պիտի գային, ապա փոքրիկ գորգը, յետոյ պատի ժամացոյցը: Հնավաճառները կարծես գիտէին թէ երբ էր այդ տանը փող պակասում, ու հենց այդ ժամանակ երևում էին բաւում: Տունը նկատելի կերպով դատարկում էր:

Հենց այդ ժամանակ Բազրատը ստացաւ դատարանից մի կոչնագիր. իր պարտատէրերը պահանջում էին մուրհակներով վերցրած ապրանքների փողը: Սրիւնը նրա գլուխը տուաւ և սիրտը ճմլեց. նա միայն մըթմըթաց յուսահատութեամբ.

— Այս էր միայն պակաս:

Եւ դարձաւ աւելի սակաւախօս. գլուխը աւելի ցած խոնարհեց, մէջքը կարծես ծուեց ու ինքը ամբողջովին մի տասը տարով ծերացաւ:

Այդ օրը նա մինչև կէսգիշեր աննպատակ թափառում էր փողոցներով, խոյս տալով լուսաւորւած տեղերից և միշտ խաւար անկիւններն ընտրելով: Նա կուղենար փախչել — բայց ո՞ւր և ո՞ւմ: Երբեմն մտքովը անցնում էր ջուրն ընկնել և նոյն իսկ քայլերը դիմեցին դէպի կուր գետի կամուրջը, բայց յանկարծ կանգ առաւ. կնոջ և երեխաների պատկերները ներկայացան նրան, ու նա դանդաղ դիմեց դէպի տուն:

Աննան սաստիկ անհանգստանում էր. երբեք Բազրատը

այդքան չէր ուշացել, և այժմ նրան թւում էր թէ կրկնում է այն սոսկալի՝ Բազրայ գիշերը: Նա շփոթւած դիմաւորեց ամուսնուն: Բազրատը նրան պատմեց իր ստացած կոչնագրի մասին:

— Երբեք չէր կրկնարենք, Բազրատ, մենք հօ այդ ուրանալու չենք: Ասա երևանդեաններին՝ գուցէ մի բան տան քեզ այս գլխից, ռոճիկի հաշից, վճարի: Կըսպասեն, հետզհետէ կրկնարենք:

Բազրատը կարծես համոզւեց, բայց լաւ գիտէր որ երևանդեանների գործերը այնքան լաւ չեն գնում, որ կարելի լինէր նրանցից օգնութիւն սպասել: Այնուամենայնիւ նա միւս օրը դիմեց երևանդեաններից մէկին:

— Բազրատ, դու լաւ տեսնում ես՝ որ առևտուր չըկայ և օշական ծախսերը նոյն իսկ չենք հանում: Մեր գործերի դրութիւնն էլ ծանօթ է քեզ. գուցէ ստիպւած լինենք խանութը փակել:

Բազրատը չէր ուզում մի րոպէ ենթադրել անգամ, որ խանութը իսկապէս կարող է փակւել. միայն թէ այդ օրից սպասում էր դատարանի վճռին, որպէս մի մահավճռի:

Մի կիրակի օր երեխաները, օգտւելով այն բանից, որ հայրիկը տանն է և կարող է օգնել մայրիկին, սովորականից վաղ դուրս եկան անից ու սկսեցին սարը բարձրանալ իրենց սիրած շաւղով: Նրանց ընկերացաւ հարեան մրգավաճառի որդին, Հրանտը, որը Առևտրական դպրոցում էր սովորում: Նա դին, Հրանտը, որը Առևտրական դպրոցում էր սովորում: Նա սիրում էր ականջ դնել Սուրբիկի և Միհրանի պատմածներին: Բազրի աղէտների մասին: Ամենից շատ պատմում էր Միհրանը: Նա այնքան բան էր տեսել... Ամենից շատ նա սիրում էր Նա աչքերն իր խէչօի մասին ու միշտ իր պատմութիւնը վերջացնելիս՝ ասում էր.

— Բոլորից զրկւեցի, բոլորից. միայն դու մնացիր ինձ, Յիրօ, դու գտար ինձ և ինձ մենակ չըթողիր:

Եւ Միհրանը զրկում էր իր շանը ու ամուր համբուրում նրան:

—Իմ անգին, իմ լաւ ծիբօ, դու հօ միշտ ինձ հետ կըլինես, այնպէս չէ:

Եւ շունը, պոչը թափ տալով, սիրով լի աչքերը չէր հեռացնում Միհրանի վրայից, բարձր հաչում էր, կարծես պատասխանելիս լինէր.

—Ձեմ թողնի, չեմ թողնի, չէ:

Այդ ամառը լուրեր ստացւեցին թէ Բագուում կոտորածը նորոգւել է. մի փոքր յետոյ նոյն տեսակ լուրեր սկսեցին հասնել և Շուշուց: Եւ երեխաները միմիայն այդ սարսափների մասին էին խօսում:

—Մենք էլ գէնք պիտի ունենանք. ի՞նչ անենք որ փոքր ենք—ասում էր միշտ Սուրիկը, և առանձին ոգևորութեամբ խօսում էր թէ ինչ կանէր, եթէ ինքը մի ատրճանակ գոնէ ունենար:

Այդ մտքով տարւած էին և՛ Միհրանը, և՛ նրանց ընկեր չրանտը:

Եւ ահա այդ կիրակի օրը, երբ նրանք բաւականին բարձրացել էին դէպի ս. Դաւիթը ու նստել նստարանի վրահանգըստանալու, չրանտը մի առանձին գաղտնապահ ձայնով ասաւ.

—Տղէք, գիտէք, հայրիկս խոստացաւ մի փոքրիկ ատըրճանակ գնել ինձ համար:

—Ի՞նչ երջանիկ ես. իսկ ես ու Միհրանը այնքան մտածում ենք, բայց ոչ մի միջոց չենք գտել դեռ,—բացականչեց ըիկը:

—Ոչինչ, Սուրիկ ջան, ես մի հնար գտել եմ,—նկատեց Միհրանը:

—Ղօրթ. ի՞նչ հնար:

—Գնանք, այ վերև, այնտեղ կասեմ:

Ու ծիբօի հետ միասին առաջ վազեցին ու կարճ ժամանակամիջոցում արդէն սարի գագաթին էին. այնտեղ նա նըստեց ժայռի ծայրին, ոտները կախ արած ու ծիբօին գրկած, և շտապեցնում էր ընկերներին.

—Շուտ, շուտ:

Երբ բոլորն էլ կողքէկողք նստեցին, Միհրանը սկսեց պատմել, որ երբ ինքը դեռ մանկական պարտէզումն էր, այնտեղ սովորել է զանազան գոյնի թղթից աստղիկներ շինել ու փայտին ամրացնել գնդասեղով: Վազելիս այնպէս լաւ պտըտւում, փռոճում են: Նա ասում էր թէ Բագուում այդպիսի աստղիկներ երեխաները փողոցում ծախում են:

—Այ, եթէ մենք էլ շինենք թղթէ փռոճան աստղիկներ ու փողոցում ծախենք, շուտով բաւականին փող կըհաւաքենք ու ատրճանակ կառնենք:

—Ի՞նչպէս կարելի է փողոցում ծախել, հայրիկը չի թողնի,—ասաւ Սուրիկը:

Միհրանը շատ ոգևորւած էր իր գաղափարով:

—Ի՞նչ կայ որ, փողոցում կըծախենք: Ամօթ է, ի՞նչ է. ինչո՞ւ են փողոցում միրգ, լրագիր, ժապաւէն ծախում: Մենք հօ ուրիշից չենք գողանայ, մեր շինածը կը ծախենք: Ով կուզի՝ կառնի, ով չի ուզի՝ չէ: Երեխաները այնքան կուրախանան, տանը այնպէս լաւ կըխաղան...

—Ձէ, չի կարելի, չէ,—պնդում էր մանաւանդ Շուշիկը:

—Էհ, եթէ դուք չէք ուզում, ես ինքս կըշինեմ ու կըծախեմ:

Սուրիկն ամաչեց, նա իսկոյն համաձայնեց. Շուշիկն էլ իսկ որ հայրիկն ու մայրիկը չըխանգարեն, որոշեցին ծածկել նրանցից իրենց արածը:

Պէտք էր նախ և առաջ թուղթ ու գնդասեղ գնել, իսկ նրանք փող չունէին: Երեխաները շատ լրջօրէն մտածում էին այդ հարցի մասին: Չրանտը այդտեղ նրանց յայտնեց, որ ինքը հաւաքած ունի 40 կոպէկ. այդ փողը կարող է տալ, որ յետոյ իրեն վերադարձնեն:

Հիացած նրանք տուն վերադարձան: Միւս օրն և եթ նրանք գնեցին թուղթ և գնդասեղ ու առանձնացան իրենց տան չարդախը, որտեղ սովորաբար խաղում էին, երբ մօրը օգնելու գործ չէր լինում: Շուշիկն էլ նրանց հետ էր. նա էլ շատ ուրախ էր, որ կարող էր օգնել տղաներին:

Առաջին աստղիկները դուրս էին դալիս շատ անաշուղ, յետոյ նրանց մատիկները աւելի վարժւեցին, և երկու օրից նրանք արդէն ճիշտ որ շատ գեղեցիկ փռռան աստղիկներ էին շինում, որոնք փայտի ամեն մի շարժւելուց՝ պտտւում էին գնդասեղի վրա: Միջրանը հեղինակաւոր ձայնով սովորեցնում

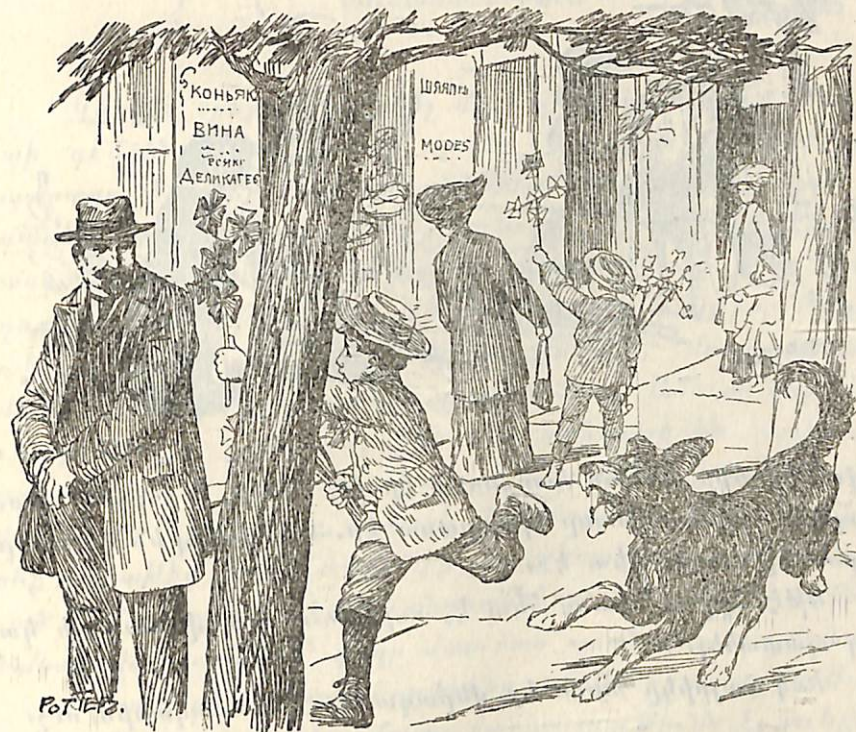
էր և խիստ քննադատում իւրաքանչիւրի գործը: Վերջապէս նա ընտրեց լաւագոյնները, ամենից աշողածները, մի մասը առաւ ինքը, միւս մասը տաւ Սուրիկին, և միասին վազեցին Գոլովինսկի պրոսպեկտ:

Յիբօն առաջ էր սլանում. մէկ անհետանում էր աչքից,

մէկ էլ նորից երևում, թռչկոտում իր բարեկամների շուրջը, անցորդների վրա հաչում:

— Լաւ աստղիկներ, գոյն-գոյն աստղիկներ, փռռաններ, — կանչում էին տղաները:

Կարճ ժամանակամիջոցում բոլորն էլ վաճառեցին և ուրախ ուրախ վերադարձան տուն, որտեղ նրանց անհամբեր

սպասում էր Շուշիկը փողոցի դռան առաջ: Հեռից նրանք ցոյց էին տալիս իրենց վաստակած փողերը—65 կոպէկ էին աշխատել:

Այդ օրւանից նրանք սկսեցին յաճախ առանձնանալ իրենց չարդախում կամ հեռանալ ս. Դաւթի սարի դագաթը ու աստղիկներ շինել: Նրանք զրեթէ ամեն օր ծախում էին այդ աստղիկները: Մեծ մասամբ մէկը մնում էր տանը, իսկ երկուսը

գնում էին փողոցները: Մայրիկը խոհանոցում զբաղւած՝ յաճախ չէր նկատում նրանց բացակայութիւնը, մանաւանդ որ տանը մնացողը աւելի եռանդով էր իրան օգնում և աշխատում էր զբաղեցնել զանազան հարցերով և պատմութիւններ:

ըով: Իսկ երբ Աննան հարցնում էր թէ ո՞ւր է Միհրանը կամ Սուրբիկը, պատասխանը պատրաստ էր. — «Գնացել են էն սարը, Յիբօն էլ նրանց հետ է»:

Եթէ Յիբօն նրանց հետ է, ուրեմն ոչ մի վտանգ չի կարող պատահել:

Իսկ հայրիկը տուն էր վերադառնում բաւականին ուշ:

ԳԼՈՒԽ Թ.

Յուսահատութիւն

Վերջին օրերը արդէն ոչ մի ժպիտ չէր երևում Բագրատի դէմքին: Դատարանը որոշել էր պահանջել նրանից իր պարտքը լիովին, իսկ երևանդեանների գործերն էլ վատ էին գնում: Կասկած չըկար, որ խանութը պիտի փակէր: Մէկ անգամ էլ այնպէս պատահեց, որ դրամարկղում փող չըկար գործակատարների ամսականը վճարելու: Այդ ամիսը Բագրատի դրութիւնը շատ ծանր էր. հացթուխին, մսավաճառին և մանրավաճառին բաւականին պարտք մնաց: Ամսւայ վերջը երևանդեանները յայտարարեցին, որ ստիպւած են առևտուրը դադարեցնել և խանութը փակել: Ապրանքների վերջնական վաճառում նշանակւեց սաստիկ էժանացրած գներով: Մի եւ վաճառում չէին, մնացորդն էլ երևանդեանները մեծ զեղջով տւին մի ծանօթ վաճառականի՝ փողը մաս-մաս ստանալու պայմանով:

Բոլոր գործակատարները իրենց ռոճիկները ստացան: Ստացաւ և Բագրատը, մէկ ամսւայ վարձատրութիւնն էլ աւելի, և ինչ որ տան համար ապրանք էր վերցրել՝ նրա արժէքն էլ իրան բաշխեցին:

Այսպիսով նա կրկին մնաց անպաշտօն, անգործ:

Բագրատը շտապեց իր արած պարտքերը վճարել, և դէս ու դէն ընկած՝ առաւօտից մինչև երեկոյ տեղ էր որոնում: Ինչ վարձատրութիւնով էլ լինէր, թէկուզ միայն մի չոր հացի դին — պատրաստ էր ստանձնել:

Եկաւ վրա հասաւ վերջապէս սոսկալի օրը, այն օրը, ու

ըից այնպէս վախենում էր Բագրատը: Երբ երեխաները քնեցին, և ամուսինները սեղանի մօտ նստած խօսում էին, Աննան նկատելով ամուսնու յուսահատ դէմքը, մօտեցաւ նրան ու ձեռքը ուսին դրած՝ փորձեց մխիթարել:

— Բագրատ, յոյսդ մի կորցնի, Աստուած ողորմած է: Յիշում ես, այն ժամանակն էլ այսպէս էր, բայց վերջապէս մի պաշտօն գտար:

— Բայց լսիր, Աննա, քեզ չեմ ասել... Ես ոչ մի կոպէկ չունեմ, ոչ մի կոպէկ. վաղը հաց առնելու սև փող էլ չունեմ...

— Սուս, կամաց, երեխաները կըզարթնեն:— Եւ յետոյ շնչալով Աննան շարունակեց. — Հացթուխից կարող ենք պարտքով առնել:

— Ձի տալիս, գիտէ որ պաշտօն չունեմ:

— Ոչինչ, առանց հացի մի կերպ կը կառավարւենք. տանը մի քանի գրանքայ կարտֆիլ կայ, կեփենք, կըկշտանանք:

— Այդ վաղը, իսկ միւս օրը, ասում էր Բագրատը տեղից վեր կենալով:

— Իսկ յետոյ...

Այս ասելով Աննան կանգ առաւ յանկարծ: Երևում էր, որ մի ծանր, անտանելի կռիւ էր կատարւում նրա հոգու խորքում: Ապա վճռապէս և արագ հանեց նա իր մատանին և դրաւ Բագրատի բութը:

— Ահա, սուս, վաղը գրաւ դիր, ծախիր,— մրմնջաց նա:

— Ի՞նչ ես անում, ի՞նչ, Աննա, չէ՞ որ դու երգւել ես երբեք չըբաժանւել սրանից: Ձէ՞ որ սա իմ առաջին ընծան է, մեր սիրոյ կապը...

Աննան մի բան էր ուզում ասել, բայց էլ չըզիմացաւ և ընկաւ նրա ուսին ու աղեկտուր սկսեց հեկեկալ:

Սուրբին ու Շուշիկը ամուր քնած էին. Միհրանը սակայն աչքերը խփած մտածում էր: Նրան այնպէս թւաց, թէ իր մայրիկը կողքին նստած է. նա զգում էր մայրիկի տաք մերձաւորութիւնը և մի ախորժ նիրհի մէջ չէր համարձակւում վերմակի տակ շարժւել: Եւ այդ բոլորին նա լսեց Բագրատի և Աննայի խօսակցութիւնը, բոլորը, և ամեն մի խօսքը էն հրացանների տրաքոցների նման դիպչում էին նրա ականջին: Եւ Աննայի հեկեկանքի մէջ նա լսում էր իր մայրիկի վերջին ճիչը... Բունը աչքիցը փախաւ:

«Այդպէս ուրեմն. քեռին էլ ոչինչ չունի, և վաղը այս տան մէջ հաց էլ չի լինի, միւս օրը՝ նաև կարտֆիլը... Իսկ եթէ քեռին չըլինէր, թաթարները ինձ կըսպանէին...»:

Եւ Միհրանի փոքրիկ գլուխը այրում էր, նա չըզիտէր թէ ինչ անի: Հասկանում էր, որ մի բան պիտի անի, բայց ի՞նչ, ի՞նչ:

Նա կամացուկ երեսը դարձրեց դէպի պատը, կուշ եկաւ անկողնի մէջ և դրեթէ դողում էր ամբողջ մարմնով:

Միհրանի մօտ էին աստղիկների վաճառումից հաւաքւած փողերը: Այն միտքը, թէ ինքը փող ունի, իսկ քեռին նեղութեան մէջ է, հանգիստ չէր տալիս նրան:

Իսկ եթէ այդ հաւաքած փողը մի կերպ տայ քեռուն... Իսկ եթէ այդ փողը իրանը չէ միայն, դա և Սուրբիկինն է... Բայց Ձէ, այդ փողը իրանը չէ միայն, դա և Սուրբիկինն է...

չէ՞ որ քեռին Սուրիկի հայրիկն է... Ի՞նչպէս անի, որ քեռին չիմանայ: Որ իմանայ՝ կարգելի աստղիկներ վաճառելը և այն ժամանակ էլ երբէք ատրճանակ չեն ունենայ:

Իսկ քանի՞ անգամ իրեն թւացել էր թէ արդէն գնել են ատրճանակը և թէ զգում է՝ սեղմում է նրա կոթը իր բարձի տակ...

Մօրաքոյրը պառկեց, քեռին էլ արդէն հանուում էր, իսկ Միհրանը չը գիտէր թէ ինչ վճռի:

Քեռին լամպը հանգցրեց. նա էլ պառկեց: Բայց չէր քնած. Միհրանը ականջ էր դնում նրա հառաչներին և անհանգիստ շուռ ու մուռ գալուն: Վայրկեանները ժամեր էին թւում: Բազրատի շնչառութիւնը հետզհետէ կանոնաւորում և հանգստանում էր. երբեմն խռմփոց էր դուրս թռչում, նորից հառաչ, նորից շուռ ու մուռ գալ:

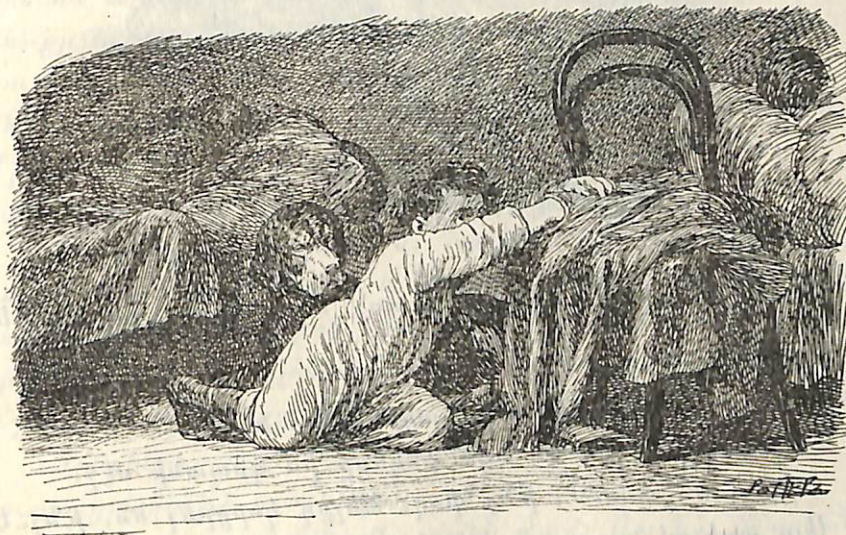
Վերջապէս Բազրատի խռմփոցը կանոնաւոր դարձաւ. նրան պատասխանում էր Յիբօի խռմփոցը Միհրանի մահճակալի տակից: Միհրանը էլի մի քանի րոպէ սպասեց: Վճիռը պատրաստ էր, և նա կամացուկ ետ քաշեց վերմակը ու նստեց մահճակալի վրա:

Նա քաշեց իր անդրավարտիկը, որ պահում էր բարձի տակ, և սկսեց որոնել գրպանը: Այդ գրպանի մէջ մի քանի թղթերի ու փալանների մէջ փաթաթած՝ պահած էր իրանց դրամագլուխը, ատրճանակի փողը: Նա զգուշութեամբ հանեց դրամները, որ չը գրնգան, և ամուր սեղմեց բոռնեքի մէջ: Ապա իջաւ մահճակալի վրայից և սկսեց չորեքթաթ առաջ գնալ, գրեթէ սողալով յատակի վրա: Այդ րոպէին երեխայի սիրտը սաստիկ բաբախում էր և ձեռներն ու ոտները այնպէս էին դողդողում, որ նրան թւում էր թէ չի հասնի մինչև թախտը: Վերջապէս նա մօտեցաւ այն տեղին, որտեղ աթոռի վրա դրած էին Բազրատի շորերը: Նա կամացուկ վերցրեց վերևից ձգած անդրավարտիկը և էլ չիմացաւ թէ ինչպէս գտաւ գրպանը և փողերը կոխեց նրա մէջ:

Այդ միջոցին Աննան հազաց: Միհրանը վախից ցնցեց և

մի կերպ ձգելով անդրավարտիկը առաջւայ տեղը՝ կծկւեց, կռացաւ ու գրեթէ կպաւ յատակին աթոռի տակ: Շունչը կտրած՝ նա մնաց այս վիճակի մէջ, ինչպէս իրան թւաց, երկար ժամանակ, և վերջապէս համոզւելով, որ ոչ ոք չի զարթնել, նա սողեսող կրկին ետ դարձաւ իր մահճակալի մօտ, յոգնած ու գրեթէ ուժասպառ, փաթաթեց գլխով վերմակի մէջ ու աշխատեց քնել...

Միւս օրը Բազրատը ամենից շուտ զարթնեց: Նայելով ժամացոյցին, նա սկսեց շտապ-շտապ հագնւել: Հագաւ գուլ-

պաները, կօշիկները, յետոյ վերցրեց անդրավարտիկը, բայց դեռ կարգին չէր բարձրացրել՝ փողը գրպանում գրնգաց: Նա զարմացած ականջ դրաւ և դիտմամբ թափ տւաւ անդրավարտիկը. փողը աւելի գրնգաց: Այն ժամանակ նա ձեռքը արագ կոխեց գրպանն ու հանեց մի բոռը սպիտակ փող: Երկար ժամանակ նա ապշած անդդում էր դրամները և շուրջը նայելով՝ կարծես ուզում էր ստուգել՝ երազ հօ չէ՞ այդ: Վերջը նա սկսեց երեսը խաչ հանել, կամացուկ շնչալով:

— Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, որտեղից են սրանք:

Յետոյ մի քիչ մտածելուց յետոյ նա սկսեց զարթեցնել կնոջը:

—Ա՛ննա, Ա՛ննա:

Կինը սարսափահար բարձրացրեց գլուխը:

—Ասա, ճրտեղից են այս փողերը իմ գրպանի մէջ:

—Ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ փող: Խելքդ կորցրե՞լ ես, ի՞նչ է:

Այս ասելով նա արագ նստեց տեղերում:

—Ի հարկէ, մարդ խելքը կըկորցնի: Տես, էս ի՞նչ փողեր են:

Եւ նա արծաթ դրամները թափեց վերմակի վրա:

Աննան սկսեց շտապ-շտապ հաշուել այդ մանր դրամները— 6 ռ. 75 կոպէկ էր: Այդ փողը նրանց համար այդ ըոպէին ահազին գումար էր:

Նրկար ժամանակ մարդ ու կին, իրենց անկողնի մէջ նըստած, լուռ մտածում էին, ու ոչինչ չէին կարողանում հասկանալ:

Նրանք որոշեցին ոչինչ չասել երեսներին:

Այդ օրը Միհրանը իրան մեղաւոր էր զգում Սուրիկի առջև. նա իրան ասում էր, որ իրաւունք չունէր այդ փողը կարգադրել մենակ, քանի որ երկուսին էր պատկանում: Ծանր վարանումից յետոյ նա վճռեց վերջապէս որպէս մեծ գաղտնիք հաղորդել ամեն ինչ Սուրիկին: Սակայն Շուշիկին նա վախեցաւ որեւէ բան յայտնել, չըլինի՞ թէ նա գաղտնիքը բերանից թռցնի:

Սուրիկը լսում էր Միհրանի խոստովանութիւնը՝ յօնքելը կիտած և աչքերը գետին յառած. յետոյ նա սեղմեց Միհրանի ձեռքը և նրան ոչինչ չասելով՝ դուրս փախաւ տնից: Նա ուղում էր մենակ մնալ. նա այդ ըոպէին միայն զգաց թէ ինչ նեղ դրութեան մէջն է հայրը, և ինքը կարծես ամաչում էր Միհրանից որ իրենք աղքատ են, ոչինչ չունեն, ոչինչ, օ՛, նա չէր ուզենայ որ այդ մասին գիտենար Միհրանը:

Միհրանը նրան գտաւ ս. Դաւթի սարի կատարին իրենց սիրած քարի վրա նստած և կարծես հասկանալով թէ ինչ է կատարւում իր ընկերոջ հոգու մէջ, սեղմ նստեց նրա կողքին: Յիբօն էլ իր գլուխը դրաւ Սուրիկի ուսին և իր տաք շնչով շոյում էր նրա երեսը:

Սուրիկը զսպեց աչքին երևեցած արտասուքը, և մի անդուսպ ցանկութիւն ունեցաւ գրկելու Միհրանին:

Նրանք խօսում էին մի քանի ժամ: Այլ ևս ատրճանակ դնելու մասին չէին երազում նրանք: Ինչպէս երկու հարազանները՝ նրանք մի զգացմունք դարձած ծրագրում էին, թէ ինչպէս այնուհետեւ աշխատեն աւելի վաստակել և ինչպէս այդ դրամը ծածուկ միշտ դնեն հայրիկի գրպանը: Եւ հենց այդ գաղտնադատութիւնը յափշտակում էր նրանց:

Այդ օրից չարդախի արհեստանոցը աւելի ևս սիրելի դարձաւ նրանց համար: Նրանք ոգևորւած աշխատում էին: Շուշիկը շարունակում էր նրանց օգնել, և յաճախ աղաչում-պաղատում էր, որ իրան էլ ասեն թէ ինչի մասին են իրար հետ

Լուսաւորեց յատակին չոքած Մինըանին, շապկանց, ոտաբո-
ւրիկ...

Բազրատը շմաժ էր:

— Ո՞րտեղից... Դժբերեցի ես քեզ այս փողերը, — արտասահեց նա խուլ ձայնով։

—Վեր կաց, վեր կաց, իմ տղայ, -- կռացաւ Աննան դէպի Միհրանը, կարեկցաբար նրա աչքերի մէջ նայելով և նրա դէմ-

քի անասելի սոսկումը նկատելով:

—Ո՞րտեղից են քեզ այս փողերը,— արդէն սպառնալից
կերպով կրկնեց Բազըասար:

—Բաւական է, լո՛ր. թող որ ուշքի գայ,— մէջ մտաւ Աննան, և արագ ծածկեց նրան իր վերմակով:

— Եթէ սա գողանում է... Երբեք եմ քեզ, ես սիրում եմ սրան իմ Սուրբիկից ոչ պակաս... Բայց եթէ ճշմարիտ որ գողանում է...

—Սուտ է, սխալուժ հս, Միհրանը չի կարող գող լինել,
—ասաւ Աննան վստահաբար ու գրկեց տղային: Միհրանը
սեղմեց նրա կրծքին ու սկսեց դառը հեկեկալ:

—Տեսնո՞ւմ ես՝ ինչ արիւր, տեսնո՞ւմ ես՝ ինչ արիւր,—կըրկնու՞մ էր Աննան: Այդ միջոցին Սուրբիկը, որը չէր քնած և այս ամենին վկայ էր, լսելով իր ընկերոջ հեկեկանքը, էլ չը դիմացաւ, վեր թռաւ անկողնից և արտասուախառը ձայնով կանչեց.

— Հայրիկ, իմ հայրիկ ջան, մի՛ բարկանա Միհրանի վրա, մի՛ վշտացնի նրան։ Նա բարի, լաւ, ազնիւ տղայ է։ Նա գիտէր որ դու փող չունես, այնպէս տանջւում էր, այնպէս մաշւում... Փողը նա չէ գողացել, Աստուծո՛ վկայ, չէ գողացել։ Ես քեզ կը պատմեմ, մի՛ բարկանա, կը պատմեմ։ Լսիր։

Ու շտապ շտապ նա սկսեց մէկ մէկ պատմել ամենը, ըսկզբից, հենց այն օրից, երբ իրենք որոշեցին ատրճանակ գնել և թէ ինչպէս աստղիկներ էին շինում ամենքից ծածուկ, և ի՞նչպէս օրեր էին համարում թէ ե՞րբ կունենան ամբողջ հարկաւոր գումարը, և ինչպէս այդ գումարը Միհրանը գրեց հայրիկի գրպանը մի գիշեր:

Աննան լսում էր որդու խօսքերը և կրկնում.

—Ախ, իմ լա՛ւ զաւակներ: Ախ, իմ անո՛ւշ տղաներ...

Բագրատը մի սարսափելի բան էր զգուժում այդ ժամանակ. ամենահակասական զգացմունքները յուզում էին նրա հոգին: Նա և խղճահարւում էր, որ այնպէս վիրաւորել էր աղային, և միևնոյն ժամանակ ամաչում էր նրանից, իր երեխայից, իր կնոջից, որ այնտեղն է հասել, որ ստիպւած է իր տունն առած օտար, որը երեխայի վաստակով ապրել. միւս կողմից՝ ռաժ օտար, որը երեխայի վաստակով ապրել. միւս կողմից՝ նա խոր երախտազիտութիւն էր զգուժում դէպի այդ փոքրիկը...

— Տեսնո՞ւմ ես, Բագրատ, ասում էի քեզ, որ սխալւում ես, Միհրանը վատ բան չի անի: Հանգստացիր, տղաս, հանգստացիր... Յեռին քեզ անչափ սիրում է. դու չը գիտես՝ ինչքան նա քեզ սիրում է: Արի, Բագրատ, արի, համբուրիր սրան:

6

քում: Հենց որ գնացքը տեղից շարժւեց, վագոնի միւս ծայրում լսեց մի տղայի սրտակտուր հեկեկանք: Բոլոր պասաժիրներս նրա կողմը դարձրինք մեր ուշադրութիւնը և չէինք հասկանում նրա հեկեկանքի պատճառը: Այն ժամանակ մեզ ասացին, որ տղայի ծնողները՝ հայրն ու մայրը, սպանել են Բագում կոտորածի ժամանակ և նա որք է մնացել. սրան ապաստան է տւել մի օտար ընտանիք: Տղան՝ գլուխը բարձի մէջ թաղած՝ դուր լաց էր լինում: Հագին ունէր բաց դարչնագոյն կոստիւմ, կարմիր նշան ձախ թևի վրա կարած, վզին փաթաթած մետաքսէ կապոյտ շալ, գլխարկը՝ կարծեմ մի հասարակ սև գդակ էր, եթէ չեմ սխալւում...:

—Նա է, նա է, իմ Միհրանը, — ճչաց խեղճ մայրը: — Նա է, իմ յոյսը, իմ ապաւենը, իմ ամեն ինչը:

Բայց յանկարծ յիշեց որ Միհրանը ունէր ոչ թէ սև գդակ, այլ լայն եզրներով մի գլխարկ (շլեպ) ու սկսեց մտաւորաբար թեան մէջ ընկնել:

«Այն ընտանիքը, որի հետ գնում էր այդ տղան, աշխատում էր տղային մխիթարել, մանաւանդ մի փոքրիկ աղջիկ, և ես համոզւած եմ՝ նրանց տանը այդ տղան պիտի գտնի և սէր, և գգնանք, Երկար հարց ու փորձ անել այդ տղայի մասին ես չըկարողացայ, որովհետև Բալաշարի կայարանում ես վագոնից իջայ Պետրովսկի գնացքը նստելու, իսկ նրանք վագոնի մէջ մնացին: Եթէ այդ տղան ձեր որդին է, որոնեցէք նրան Անդրկովկասեան գծի ուղղութեամբ, նախ քաղաքներում, ապա մեծ գիւղերում, որովհետև այն ընտանիքի հայրը, որի հետ նա գնում էր, առևտրական էր երևում և անշուշտ մի տեղ կամ նոր առևտուր է սկսել, կամ որևէ գործարան է մտել ծառայելու: Այնչափ գոհ կը լինեմ, եթէ իմ այս տեղեկութիւնով գտնէ մի քիչ օգնած կը լինեմ Ձեզ՝ Ձեր որդուն գտնելու: Ես էլ հայր եմ, ես էլ տեսել եմ սարսափելի կոտորածը»:

Նամակի տակը գրած էր Շիրքեանի հասցէն: Տիկին Մարիամը մէկ, երկու, մի քանի անգամ նորից և նորից կարդաց

նամակը և խելագարի պէս տեղից վեր թռչելով՝ սկսեց գլխարկը դնել, վերարկուն հագնել և միևնոյն ժամանակ ջղաձգօրէն հուպ տալ ելէքտրական զանգի կոճակը: Ծառան շտապով ներս մտաւ:

— Կանք, շուտով կանք, ես գնում եմ Պետրովսկի, իրերս այստեղ կը մնան: Շուտով:

Տիկինը այնպիսի ձայնով կանչեց, որ ծառան առանց մի վայրկեան կորցնելու վազեց դուրս:

Մարիամը էլ չիմացաւ, ինչպէս կառքը նստեց, կայարան հասաւ, տոմսակ առաւ դէպի Պետրովսկի և նստեց վագոն: Նրան թւում էր թէ գնացքը կրիայի պէս է գնում. թւում էին յաւիտենական այն ըռպէները, որ նա կանգ էր առնում կայարաններում, ամեն վայրկեան մօտենում էր պատուհանին և աշխատում կարգաւ կայարանի անունը...

— Կանգուկտոր, Պետրովսկի շոտ է լինելու...

— Մի կայարան ևս կայ, տիկին:

Մարիամը կպաւ դռնակին, դուրս հանեց գլուխը պատուհանից և ձգտում էր առաջ նայել, մթութեան մէջ ջոկել կայարանի լապտերը, քաղաքի ճրագները: Նա պատրաստ էր դուրս թռչել և վազել առաջ և առաջ...

Վերջապէս գնացքը կանգ առաւ: Մարիամը դուրս ցատկեց վագոնից և գլխապատառ ընկաւ դէպի ելքը:

— Սադովայա, տուն համար տասը, — կանչեց նա կառապանին:

Շիրքեանի ընտանիքը շատ զարմացած և շփոթւած էր, երբ, արդէն ժամը 11-ը անց, լսեց զանգի սաստիկ քաշոց: Աղախինը վախվիւնով իջաւ և մի վայրկեանից յանձնեց պարոնին Մարիամի այցեւորմանը:

— Ընդունիր: Խնդրիր այստեղ:

Մարիամը արագ ներս մտաւ՝ գլխից մինչև ոտ սևեր հագին:

— Ես ստացայ ձեր նամակը, պ. Շիրքեան, և ահա այս-

վազում էր վագոնի ետևից, կառք էր նստում, հասնում, և յուսախաբ ետ դառնում:

Նա շատ անգամ թափառում էր հեռաւոր փողոցներում, ամեն մի երեխայի առջև կանգնելով և գծերը դնելով: Մի օր մի խումբ շներ նրա մօտից վազեցին, հալածելով մի սև շուն, որ բերանում փռուան աստղիկներով փայտիկը բռնած՝ արագ սլանում էր: Յանկարծ շունը կանգ առաւ, մի բոպէ ետ նայեց, ձգեց փայտը սալայատակի վրա ու ցատկեց տիկին Մարիամի կողմը: Տիկինը ա-

ղաղակելով մի կողմ քաշեց, մի ան որդ ձեռնափայտով զարկեց շանը և սկսեց քշել նրան: Խեղճ շունը պոչը իրան սեղմելով, ողբալի մեղստում էր մի կողմ քաշեւած, բայց շարունակ ձրգւում էր դէպի որբ տիկինը:

Մարիամը յանկարծ ճանաչեց Յիբօին, իր Միհրանի շանը, վազեց դէպի նա, իսկ շունը յարձակեց նրա վրա, բարձր վեր էր թռչում գրեթէ մինչև նրա դէմքը, ետևի ոտքերի վրա էր կանգնում, աչքերին նայում, ուրախ մեղստում:

— Յիբօ, Յիբօ, դ՞ու ես,

դ՞ու: — Ու տիկին Մարիամը գրկեց շան գլուխը ու սկսեց համբուրել, իսկ Յիբօն լիզում էր նրա ձեռները, այտերը...

Անցորդներից մի քանիսը կանգ առան՝ այս տեսարանը դիտելու համար...

— Յիբօ, — հեռուից լսեց Սուրբիկի ձայնն և սուր սուլոցը, — Յիբօ...

Շունը դուրս պրծաւ Մարիամի գրկից ու վազեց դէպի տղան, որը հեռում կանգնել էր աստղիկները ձեռքին: Մարիամը կարծեց թէ դա Միհրանն է և գրեթէ վազէվազ դիմեց նրա կողմը, բայց շուտով նկատեց, որ սխալւել է և յուզւած հարցրեց.

— Սիրուն տղայ, ասա ինձ՝ ի՞նչպէս է այս շունը ձեզ մօտ ընկել:

Սուրբիկը զարմացած նայեց լաւ հագնւած տիկնոջը:

— Ոչ, այս շունը իմը չէ...

— Ո՞ւմն է ապա, ասա, շուտով ասա:

— Միհրանինն է:

— Ի՞նչպէս, դու ճանաչում ես Միհրանին, — և Մարիամը ուզեց բռնել Սուրբիկի ձեռքը և դէպի ինքը քաշել: Բայց Սուրբիկը վախեցած ետ-ետ գնաց:

— Ո՞րտեղ է Միհրանը, որտեղ է իմ տղան: Յոյց տուր շուտով... ես Միհրանի մայրն եմ:

— Սուտ է, նա մայր չունի, Միհրանի հօրն ու մօրը թուրքերը սպանեցին. հայրիկս իր աչքով տեսել է, — ասաւ Սուրբիկը, աշխատելով հեռանալ Մարիամից:

— Տար ինձ նրա մօտ, նա ինքը քեզ կասի, — բացականչեց տիկինը:

Սուրբիկը մի բոպէ տատանւեց, բայց յետոյ կտրական կերպով ասաւ.

— Ոչ, ես չեմ տանի ձեզ, դուք սուտ էք ասում. դուք երևի ուզում էք մեզանից Միհրանին խլել, բայց մենք չենք թողնի, չէ: Հայրիկն էլ, մայրիկն էլ չեն թողնի. մենք նրան շատ ենք սիրում, ոչ ոքի չենք տալ: Յիբօ, Յիբօ:

Ու Սուրբիկը արագ վազեց Մարիամի մօտից, շարունակ կանչելով՝ «Յիբօ, Յիբօ»...

— Կանգնիր, կանգնիր, — ճշում էր Մարիամը, բայց Սուրբիկը մտաւ մի նեղ փողոց ու աչքից անյայտացաւ:

Յիբօն մէկ երկու անգամ վազեց ետ, դէպի Մարիամը ու նորից հետեց Սուրբիկին: Մարիամը շտապեց դէպի այն

փողոցը, ուր մտաւ Սուրիկը, և վերելքից ու յուզմունքից հե-
ւալով՝ աշխատում էր տղայի հետքը չըկորցնել: Երբ այն փո-
ղոցը ծռեց, նա նկատեց, որ Յիբօն կանգնել է փողոցի հա-
կառակ ծայրին ու մէկ իր կողմն է նայում, մէկ ետ: Մարի-
ամը չէ թէ գնում, այլ թռչում էր առաջ, և երբ հասաւ փողոցի
վերին անկիւնին, աջ ու ձախ նայեց — ոչ ոք չը կար, ոչ Սու-
րիկը, ոչ Յիբօն: Նա մի երկու քայլ էլ առաջ գնաց և ուժաս-
պառ ընկաւ մի դռան առջև քարէ սանդուխտի վրա և մի
քանի րոպէ չէր կարողանում ուշքի գալ: Բայց յանկարծ նա
իր մօտ դգաց մի տաք շունչ — աչքը բանալով նա տեսաւ, որ
Յիբօն է իր ձեռները լիզում:

Մարիամը փաթաթեց շանը, գլուխը դրաւ նրա մէջքին,
ու մի երկու վայրկեան այդպէս մնաց. ապա նա սկսեց խօ-
սել:

— Յիբօ, իմ Յիբօ, ուր է Միհրանը, առողջ է Միհրանը,
ո՞րտեղ է մեր Միհրանը...

Եւ ամեն անգամ, երբ արտասանում էր «Միհրան» բա-
ռը, Յիբօն քնքռու փնգստում էր: Վերջը շունը դնելով իր մի
թաթը տիրուհու ծնկանը՝ սկսեց նրա երեսին նայել և հաչել,
կարծես ասել էր ուզում:

— Հանգստացիր, նա ողջ է, առողջ է:

Ապա Յիբօն վեր կացաւ տեղից, առաջ վազեց ու ետ դար-
ձաւ, յետոյ նորից առաջ վազեց և ետ դարձաւ, ու՝ տեսնելով
որ տիկինը իրան չի հասկանում, նա բռնեց տիրուհու զգեստի
փեշից ու սկսեց քաշել: Անգիտակցաբար գնում էր Մարիամը
նրա ետևից, աշխատելով ետ չըմնալ: Երկար նրանք բարձրա-
նում էին նեղ և ծուռ փողոցներով: Մարիամը երբեմն կանգ
էր առնում շունչ քաշելու համար և ապա նոր և նոր ուժով
առաջ ընկնում:

Վերջապէս նրանք — Յիբօն ու Մարիամը կանգնեցին մի
տան դռան առջև: Մարիամը յուզւած բաց արաւ դուռը և մտաւ
բակը:

Աննան այդ րոպէին լւացք էր անում խոհանոցում: Հսե-
լով փողոցի դռան ճռուցը, նա դուրս նայեց:

— Ո՛ւմն էք կամենում, տիկին:

— Ասացէք խնդրեմ, ո՞րտեղ է ապրում Միհրան տղան:

Աննան՝ տեսնելով հարուստ հագնւած գեղեցիկ կնոջը, ա-
րագ իջեցրեց իր թևքերը, որ կշտած էր, և կասկածանքով
հարցրեց.

— Իսկ դուք ի՞նչ կանէք:

— Այստեղ է, ասէք, այստեղ է նա... Ես նրա մայրն եմ,
աղաչում եմ՝ ցոյց տւէք ինձ նրան:

Այդ րոպէին Աննան նկատեց, թէ ինչպէս Յիբօն վիզը ու-
րախ քսում էր տիկնոջ ոտներին, և շատ էր զարմանում այս
բանի վրա:

— Ես հրաշքով աղատեցի, և ահա քանի ամիս է որոնում
եմ զաւակիս: Յոյց տւէք ինձ իմ զաւակը. եթէ դուք էլ զա-
ւակ ունէք. գթացէք ինձ: Ո՞ւր է Միհրանը, — աղաչում էր
Մարիամը արտասուքը կոկորդի մէջ խեղդելով:

— Նա մի շաբաթ է, որ տկար էր. այժմ, փառք Աստծու,
առողջ է, բայց մենք նրան դեռ սենեակումն ենք պահում.
դուրսը խոհաւ է և ցուրտ: Մտէք ներս, բայց հաւատացած
եմ՝ դուք սխալւում էք:

Այդ ժամանակ շեմքին երևացին Բագրատը, Սուրիկն և
Շուշիկը: Սուրիկը բացականչեց.

— Հայրիկ, ահա այս կինը մեր Միհրանին ուզում է մեզ-
նից խլել, — ու առաջ ընկաւ, որ Մարիամի ճամփան կարէ,
ներս չը թողնի:

— Ո՞ւր է իմ Միհրանը, — ճչաց յուսահատ և անհամբեր
ձայնով Մարիամը:

Այդ ձայնը լսելով յանկարծ դռան մէջ երևաց Միհրանը...
Եւ մի կողմ մղելով Սուրիկին՝ տղան առաջ նետեց ու փարեց
Մարիամի պարանոցով՝ աղաղակելով.

— Մայրիկ, մայրիկ:

Պատասխանը՝ Մարիամի ականջ ծակող ճիչն էր՝ ուրախութեան, անծայր երջանկութեան ճիչը...

Անցել էր աւելի քան մէկ ժամ։ Մարիամը ուշքի էր եկել և արդէն հանգիստ խօսում էր իր Միհրանի հետ, որը նրա ծնկան նստած՝ մի առ մի պատմում էր իր գլխով անցածը։ Պատմում, գրկում էր մօրը և համբուրում, անվերջ համբուրում։ Նա ուզում էր շատ բան մէկ անգամից ասել. և թւում էր, թէ ամեն բան ասել է և միևնույն ժամանակ դեռ ոչինչ չէ ասել։ Մարիամը հիացած նայում էր նրա դէմքին, որը կարծես մի քիչ կոպտացել էր, բայց արդէն այնքան եռանդ, խելացիութիւն և լրջութիւն էր ցոյց տալիս։ Նա նկատելի կերպով մեծացել էր. Յիբօն նստել էր երկուսի առջև և աչքերը նրանցից չը հեռացնելով, վիզը երկարացրած, ականջները վեր

ցցած՝ լսում էր և անշուշտ հասկանում նրանց ասածները, որովհետև ժպտում և գլուխը երբեմն թափ տալով հաստատում էր Միհրանի պատմութիւնը։

Երբ Մարիամը վեր կացաւ և Միհրանի ու Յիբօի հետ պատրաստում էր այդ տանից հեռանալու, Միհրանը մէկ մէկ գրկեց իր «եղբօրն ու քոյրիկին», «մօքերին և քեռուն»։ Նա մի րոպէ տխրեց, որ պիտի բաժանէր դրանցից. Յիբօն էլ գլուխը կախել էր, ականջները ցած գցել։

Մարիամը նկատեց այդ.

— Քանի այստեղ ենք՝ Միհրանը յաճախ կը գայ ձեզ մօտ, դուք էլ յաճախ եկէք մեզ մօտ, մեր հիւրանոցը։

Աննան վեր բարձրացրեց Միհրանին, սեղմեց իր կրծքին երկանք, երկանք, ապա ջերմ համբուրեց նրան ու տալով նրան Մարիամին՝ շննջաց.

— Մինչև այսօր ես ունէի երեք զաւակ, հիմա էս մէկը տալիս եմ ձեզ։

Մարիամը ոչ մի խօսք չը գտաւ Աննային պատասխանելու։ միայն ամուր սեղմեց նրա ձեռքը։

Միհրանը իր մօր հետ էր հիւրանոցում, բայց նրա ուշքն ու միտքը Շուշիկի և Սուրիկի հետ էր։ Նա զգում էր այնպէս, կարծես թէ նորից որբացել է, և շարունակ նրանց մասին էր խօսում մայրիկի հետ. Մարիամը նրանից իմացաւ Բագրատի կեանքի մանրամասնութիւնները և սկսեց մտածել, թէ ինչպէս նրան օգնի, ինչպէս նրան ցոյց տայ իր անհուն երախտագիտութիւնը։

Եւ անա յաջորդ օրը, երբ նա Միհրանի ու Յիբօի հետ եկաւ Պետրոսեանների տունը, նա առաջարկեց.

— Լսեցէք, պ. Բագրատ, ես համոզւեցի որ Միհրանը առանց ձեր երեխաների երբէք բախտաւոր չի զգայ իրան, ուստի ձեր երեխաների երբէք բախտաւոր չի զգայ իրան, թէկուզ և ինձ հետ լինի։ Ես մեղք եմ համարում բաժանել նրանց, որոնց ճակատագիրը կապել է թող ինչպէս այս քանի նամիս նրանք եղել են որպէս քոյր եղբայրներ, այդպէս էլ այս

սուհեակ լինեն, նրանք բոլորն էլ կը կրթւեն միասին, իմ հաշուով:

— Այսինքն ի՞նչ էք ուզում ասել, տիկին: Դուք ուզում էք մեր հարազատ երեխաներին էլ վերցնել տանել. — ընդհատեց Բագրատը մի տեսակ դժգոհութեամբ:

— Ոչ. այլ ես ուզում եմ ձեզ առաջարկել տեղափոխել Հաշտարխան: Գիտեմ, դուք այստեղ պաշտօն չունէք և ոչնչով կապւած չէք այս քաղաքի հետ: Իմ ամուսնու և սկեսուրի մահից յետոյ բոլոր գործերի կառավարութիւնը ինձ վրա է մնացել: Ես շատ յոգնել եմ... Յոյս ունեմ՝ յանձն կառնէք ինձ օգնել Միհրանի համար իր հօր կարողութիւնը պահպանելու, այնպէս, ինչպէս դուք նրա կեանքը փրկեցիք և այսքան ամիս պահպանեցիք: Դուք կը լինէք իմ բոլոր գործերի գլխաւոր կառավարիչը: Համաձայն էք:

Բագրատը կանգնած էր ուրախութիւնից քարացած: Իսկ Աննան բացականչեց.

— Տիկին. ի՞նչպէս կարող ենք հրաժարուել ձեր առաջարկից: Ձեզ Աստուած Ինքն է մեզ ուղարկել:

Եւ մինչդեռ երեխաները ուրախութիւնից չը գիտէին թէ ինչ անեն, որ այլևս երբէք իրարից չը պիտի բաժանուեն, Մարիամը պայմանաւորուում էր Պետրոսեանների հետ, թէ երբ պիտի պատրաստ լինեն ճամփայ ընկնելու...

Կրկին սլանում է երկաթուղու գնացքը, և կրկին Սուրիկը, Միհրանն ու Շուշիկը կողք կողքի նստած են վագոնի մէջ: Ոչ ոք լաց չի լինում, չի հեկեկում. Մարիամն ու Աննան երջանիկ աչքերով նայում են երեխաների պայծառ դէմքերին, Բագրատը ինքնավստահ կարգադրութիւններ է անում:

Մէկը միայն չը կայ նրանց մէջ — դա Յիբօն է: Նրանց թոյլ չը աւին շունը հետները վերցնել վագոնի մէջ, և Յիբօն վանդակի մէջ փակւած, մենակ նստած է բազաժի վագոնում:

Պառկել է վանդակի յատակին, գլուխը դրել թաթերի վրա ու դառը ունում է...

Միհրանը կարծես լսում է այդ ունոցը՝ գնացքի անիւների թրթռիկ-թրթռիկոցի միջից, տեղաշարժի սուլոցների և պասաժիրների բարձրաձայն խօսակցութեան միջից:

Լսում է և թէև իր դիմաց նստած է մայրիկը՝ գերեզմանից կենդանացած, գտնւած մայրիկը, ու փափուկ մատներով շոյում է իր ձեռքը՝ բայց նա տխուր է...

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher due to the ink transfer.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher due to the ink transfer.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher due to the ink transfer.

27543

ԱՊՐ
871

Арм.
3-1279

1914

ԳԻՆՆ Է՝ ԿԱԶՄԱԾ 50 ԿՈՊ.

Դիմել Կովկասի բոլոր գրավաճառանոցներին

Պահեստը հեղինակի մոտ՝

Тифлисъ, Сергіевская 20. В. Лисиціанъ.

71

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0396651

9441